

Насафий

**ҲАЗРАТ БАҲОУДДИН
НАҚШБАНД**

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси «Фан»
ТОШКЕНТ – 1993

Таржимон ва сўз боши муаллифи —
Маҳкам Маҳмуд АНДИЖОНИЙ
Тақризчи — Хожи АБДУЛАЗИЗ МАНСУР
Муҳаррир — Асрор САМАД

Республикаимиз Президенти фармони олийларига кўра бу йил — 1993 йилда Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларининг 675 йиллик тўйлари кенг нишонланади. Ушбу рисолада муаллиф ривоятларга асосланиб, баъзи ўринларда тарихий манбаларга суяниб Хожа Эшоннинг ҳаёти ва сулуки ҳақида маълумот беради. Рисоладаги ноаниқ жойларни Маҳкам Маҳмуднинг сўз бошиси ва рисола сўнггида берилган изоҳлар тўлдиради ва бойитади. Бу рисола «Нур» ижодий ишлаб чиқариш бирлашмасининг Хожа Эшон таваллуд тўйларига биринчи тухфасидир. Яқин орада, ҳатто тез кунларда Ҳазрати Баҳоуддин замондошлари бўлмиш муридларидан бирининг «Баҳоуддин Балогардон» китобини ҳам ўқишга муяссар бўласиз. У китоб 12 босма табақдан иборат бўлиб, Хожа Эшоннинг ҳаёт йўллари, мақомот (мартаба ва даражалари) ҳақида тўлиқ маълумот беради.

0503000000
Н   ред. 93
M355(04) — 93

ISBN 5-648-02 018-X

© Насафий (Е. Е. Березиков).
© «НУР» ИИЧБ — 1993
© М. Маҳмуд (сўз боши ва таржима)

МУЪТАРИЗДАН

Доно Насафий (Е. Е. Березиков) нинг «Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд» асари ҳозирги давримизда нашр этилаётган кўпдан-кўп диний ва мистик адабиётлардан ўзининг алоҳида хусусиятлари билан ажралиб туради. Утмишимизда анча вақтлар тасаввуф тўғрисида нотўғри тушунчалар ва салбий фикрлар тарқатилди. Бунинг натижасида бу фан соҳасида ўз замоналарининг буюк намояндалари саналган кўпдан-кўп тасаввуф аҳли ҳақида ҳозирги китобхонларгина эмас, балки йирик зиёлиларимиз ҳам етарли маълумот олишдан маҳрум бўлдилар. Айниқса, Нақшбандийя сулуқининг (тариқатининг) асосчиси саналмиш Баҳоуддин Нақшбанднинг номлари юртимизда ва хорижда машҳур бўлса-да, лекин бу буюк зотнинг таржимаи ҳоли, ижодий фаолияти, қолдирган асарлари ҳануз халқимизга қоронғу эди. Мамлакатимизда бошланган ижобий ўзгаришлар матбуот эркинлигида ҳам ўз ифодасини топаётир. Тасаввуфга оид қадимий асарларнинг қайта чоп этилиши, таржима қилиниши, бу тариқат тўғрисида олимларимизнинг турли мақола ва илмий ишлари бунинг ёрқин далилидир.

Баҳоуддин Нақшбанддек улуғ аждодимизнинг ҳаёти, ижоди ҳақида муҳим маълумот берадиган бу асар ўқувчи ва олимларимизнинг маънавий бойликларини орттиришларида жуда катта хизмат қилади, деб ҳисоблаймиз. Бу каби бошланган хайрли ишларга улкан муваффақиятлар тилайман. Худо ёр бўлсин:

Ҳожи АБДУЛАЗИЗ МАНСУР
Исломшунос.

ҒОЙИБЛАР ҲАЙЛИДАН ЁНГАН ЧИРОҚЛАР

Бисмиллоҳир-раҳмон ар-раҳийм.

Нури-л-миллати вад-дин Абдураҳмон Жомий «Баҳористон» асарининг биринчи равзасида бундай ривоятни келтиради: Маҳшар куни ҳақ субҳонаҳу ва таъоло ўзининг фақир ва содиқ бандаларининг биридан сўрабди:

— Сен фалон маҳаллада яшаган фалончи олимни танирмидинг?

Фақир жавоб берибди:

— Ҳа, танирдим, эй парвардигорим.

— Ҳақ субҳонаҳу ва таъоло амр қилибди:

— Ушал олимни таниганинг ҳаққи сенга раҳматимни ёғдиурман.

Расули акрам Муҳаммад алайҳиссалом ҳадиси шарифларидан бирида: «Уламо менинг ворисларим — меросхўрларимдир», — деган эканлар.

Ҳаётбахш зиёсининг таъсири то абад етадиган ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд, қуддуса сирруху, ана шундай Худо ёрлақанган алломалардан бири эди. У маънавий устози Абдулҳолиқ Гиждувоний ўғитларидан «Хуш дар дам, назар бар қадам, сафар дар ватан» сўзларига амал қилди. (Бунга қуйироқда алоҳида тўхталамиз.)

Хожа Баҳоуддин аввалги даврларда ўтган хилватнишин, тарки дунё қилиб, ҳужрадан ҳеч қаёққа чиқмай, фақат ибодат қилибгина ўтирувчи дарвеш, қаландарлар йўлидан бормаган. Алишер Навоий шуни таъкидлаб ёзади: «Яна сўрдиларки: «Сизнинг тариқингиз биноти не ишгадур?» Хожа Баҳоуддин дедиларки: «Анжуманда хилват, зоҳир юзидан халқ била ва ботин тарафидин ҳақ субҳонаҳу ва таъоло била».

Яъни нақшбандийлик тариқатининг асосий ақидалари хилватнишинликда, чиллахонада ўтириш эмас, балки хилват ва ҳаловатни анжуманда, дўстлар даврасида топиш; ҳақда ва ҳақиқатни излаб, нотаниш юртларда сарсон-саргардонликда юрмасдан, ўз ватани, юртининг шаҳру қишлоқларини зиёрат қилиш; зоҳирда одатдаги

ишларда халқдан айрилмай, у билан ҳамнафас бўлиш, ботинда, яъни дилида ҳамиша ҳақ таъоло билан яшаш керак.

Фахриддин Али Сафий «Рашаҳоти айнул-ҳаёт» («Ҳаёт булоғи томчилари») асарида «Сафар дар ватан» сўзини бундай тушунтиради: «Солик одамийликнинг табиатида сафар қилади... Аммо, хожагонларнинг йўллари (уларнинг сирларини Аллоҳ муқаддас қилсин) сафар ва муқимликда шундайки, ибтидода улар сафар қилиб, бирорта азиз хизматида ва унинг ҳузурида муқим турадилар. Бироқ ўз юртларида шундай азизни топсалар тарки сафар қилиб, унинг мулозиматида бўлишади ва оғоҳлик малакасини ҳосил қилишда қаттиқ ҳаракат этадилар. Малака ҳосил қилганларида эса уларга сафару муқимлик баробар бўлиб қолади».

Хожа Баҳоуддин гарчи ўзи улуг машойихларнинг мозорларига бориб, уларнинг руҳларидан мадад олган бўлса-да, шогирдлари ва издошларига доимо азизларнинг мозорларида юрмай, эркакларга хос жиддий иш билан шуғулланиш зарурлигини уқтиради:

Эранлар мозорин жой қилмас оқил,
Халос бўлай десанг эрандай иш қил.

Ҳазратнинг шу фикрини Жомий янада ривожлантириб: «Эй, инсон, доимо чилла тутиб ўтирадиган шайх ҳузурига ҳам, унинг чилладай совуқ қирқига ҳам борма», деган экан.

Мусулмонлар ҳаётини турли-туман, керакли ва кераксиз чеклашлар билан ҳисди-қафасга солиб қўювчи баъзи дарвешлар ёки дин арбобларига ўхшаб иш тутмаган Хожа Баҳоуддин шеърятни, мусиқани эшитиб, завқланишни ҳам табиий эҳтиёж деб билган. Хожа қошига бир куни чилдирмачи ва найчиларни чорлаб, мусиқа тинглайдилар. Хожа Баҳоуддин мусиқани бемалол ўтириб, ҳафсала билан тинглади ва охирида фикрини сўрашганда: «Биз бу ишни қилмаймиз, аммо инкор ҳам қилмаймиз», деди. Ғарбда арғанунда чалинадиган илоҳий, диний мусиқа (Бах, Моцарт, Гайдин) юксак ривожланган. Шарқда ҳам зиёллар, шоҳлар, султонлар даврасида мураккаб мусиқа турлари ривожланган. Чунончи, султон Ҳусайн Бойқаро даврида бастакорнинг бир куйини 200 та чалғуда ижро этар эканлар (миатайн).

Нақшбандийлик тариқатида ҳам яссавия руҳидаги инсонпарварлик ғояси илгари сурилади, кибру ҳаво эса

кескин қораланади. Нақшбандийлар ўзларининг айбларини сира яширмай, очиқ айтадилар, бу ҳам етмагандай, бошқаларнинг ҳам айблари, гуноҳларини ўз зиммаларига олади.

Нақшбандийлар яна... «дер эрмишларки: бизнинг тариқимиз суҳбатдур ва хилватда шуҳратдур ва шуҳратда офат». Яъни, соликлар «шуҳратда офат» борлигидан хилватда ўтириб, шуҳрат орттирмайдилар. Ва яна: «Хайрият жамиятдадур ва жамият суҳбатда. Бу шарт билаки бир-бирига нафи бўлунгай ва улча ул бузург буюрубтурларки... агар жамъи бу йўл соликлари бир-бири била суҳбат тутсалар, унда кўп хайру барокот...» (Навоий. «Насоимул муҳаббат», 132-саҳифа).

Шу маънода сўфийлар, бўлғуси валийлар нодир инсонларнинг суҳбатида бўлишга жуда катта эътибор берганлар. Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий ўз асарларида ҳар бир валийни таърифлаганларида уларнинг замонасидаги қандай улуғ зотларнинг суҳбатига етишганликларини алоҳида таъкидлайдилар. Бинобарин, ҳадисда айтилганидек, азизлар суҳбатининг бир соати кўп йиллик мактаб, мадраса сабоғидан афзалдир.

Албатта Хожа Эшон улуғ мутасаввифларнинг китобларини, хусусан, Ибн Арабий асарларини мутолаа қилишга ҳам кўп вақтини сарфлаган. Тасаввуф устозларидан бири, андалусиялик мутафаккир Муҳийиддин Абу Абдуллоҳ ибн ал-Арабийни кўпчилик олимлар «вахдат ул-вужуд» (борлиқнинг ягоналиги) ҳамда «вахдат ул-шуҳуд» (этиқод бирлиги) таълимотларининг асосчиси ҳисоблашади. Уни «Шайх ул-акбар» ёхуд «Ибн Афлотун» (Афлотун ўғли) деб ҳурматлашади. Муҳийиддин ёшлигидан сўфийлар тариқатига кириб, Андалусия, Тунис, Марокаш, Сурия ва бошқа юртларни кезиб, замонасининг фозилларидан таълим олган. Мусулмон шарқи илоҳиётчи олимлари Ал-Харроз, Ҳаким ат-Термизий, ал-Муҳосибий, Мансур Халлож, Абу Ҳомид Газзолий, Абу Исҳоқ ал-Исфароний асарлари билан танишган. Замонасининг фузалосидан Ибн Рушд, Шаҳобиддин Суҳравардий, Фахриддин ар-Розий, Ибн ул-Фарид каби алломалар суҳбатига етишиб, улар билан хат ёзишиб турган. 1223 йилдан умрининг охиригача Дамашқ шаҳрида яшаб ижод қилган.

Ибн Арабийнинг машҳур асарларидан «Фусус ал-ҳикам» («Ҳикматлар жавоҳироти») ва «Футухот ул-Маккия» («Макка кашфиётлари») ислом фалсафаси дурдоналаридан саналади. Ҳазрат Жомийнинг устози

Хожа Муҳаммад Порсо «Фусус — жондур», «Футуҳот — кўнгил» деган экан. Демак, Нақшбанднинг асҳобларидан бири Муҳаммад Порсо ҳар иккала асарни жуда юксак баҳолагани замирида кўп маънолар бор. Айниқса, «Фусус-ул-ҳикам»га машҳур олимлар томонидан 150 марта шарҳ ва тавзиҳ — изоҳлар ёзилган.

Алишер Навоийнинг замондоши Абул Восеъ Низомий «Мақомоти мавлоно Жомий»да ёзишича, султон Ҳусайн Бойқаро Ҳиротнинг Жомеъ масжидида Ибн Арабийнинг «Фусус»и ва унинг «куфр»и мавзуида диний-фалсафий баҳс уюштирган.

Е. Э. Бертельс мазкур Абул Восеъ Низомий асарига суяниб ёзишича, Жомий «Бу асарнинг асл маъноларини камдан-кам одам тушунади», дер экан. «Фусус ал-ҳикам»ни кўпчилик олимлар муаллифнинг шогирди ва тутинган ўғли Садриддин Кўнөвий тафсири орқали тушунишга уринганлари ҳақида маълумотлар бор.

Аслида Хожа Баҳоуддин Ибн Арабий асарларини ўқиганлигини ва энг муҳими, унинг таълимотини қабул қилган-қилмагани ҳақида бизнинг қўлимизда аниқроқ маълумотлар йўқ. Аммо Ибн Арабийнинг илми ғайб олимларидан бири сифатида ўрганишгани сир эмас. Имом Исмоил Бухорий таъкидлаганидек, илми ғайбнинг ягона устози ҳақ-таъолонинг ўзидир. Аини вақтда ҳадиси шарифда айтилганидек, пайғамбар ворислари саналмиш илоҳиётчи олимлар, айниқса валий олимлар илми ғайбдан воқиф эканликлари табаррук манбаларда, хусусан, Фаридуддин Аттор, Муҳаммад Порсо, Абдураҳмон Жомий ва Алишер Навоий асарларида таъкидланган.

Хожа Баҳоуддин замонасининг етук олимлари қаторида мадрасаларда ўқитилган ва ўқитилмаган машҳур фалсафий асарлар билан танишган бўлиши мумкин. Ҳазрат Баҳоуддинни, Е. Березиков ўйлаганидай, Ибн Арабийнинг издоши дейиш тўғри келмас.

Мол-дунё йиғмаслик, фақирона яшаш валийларнинг асосий шиорларидан бўлиб, Ҳасан Басрий, Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавийлар ҳам амалда фақирона яшганлар. Буни Ҳазратнинг ўз шеърларида ҳам кўриш мумкин.

Ҳеч монеу ҳеч молам не?
Аз пай ҳеч, ҳеч мо ғам не?
Жанда бар пушт пушти ғўристон,
Ғар бимирем, ҳеч мотам не?

Яъни:

Бизга ҳою ҳашам на ҳожат?
Фақир, ночормиз, ғам на ҳожат?
Жанда бирла ўласак, мозорда —
Дабдабали мотам на ҳожат?

Хожа Баҳоуддин айни вақтда ҳимматсиз, бошқалар
обруйи соясида яшашни қоралайди:

Ки токай гўри мардонро парастӣ,
Ба гирди гўри мардон карди, растӣ.

яъни:

Токай излагайсан паноҳ мардлардан,
Мардлар ишин қилиб, қутул дардлардан.

Агар Яссавий тариқатида «ўлмай туриб ўлиш», бу дунёга боғлаб турган ўткинчи ҳою-ҳаваслардан ва умуман борлиқдан воз кечиб, «фано филлоҳ» мақомига етиш, доимо тоат-ибодат билан яшаш тарғиб этилса, Баҳоуддин Нақшбанд тариқатида эса тоат-ибодат бошқача тушунилади. Нақшбанд фикрича, «Ал-ибодату ашарату ажзаин (ибодат ўн қисмдан иборат), тисъатун минха талабул-ҳалали (ибодатнинг ўндан тўққиз қисми — ҳалол касб талабига амал қилишдир) ва жузун ваҳидун минҳаъ саъирул-ибодати (ва шундан ўндан бир қисмигина — бошқа ибодатлардир — намоз, рўза ва бошқалар). Бу исломда сўнгги пайғамбар замонидан буён ўртага ташланган юксак инсоний таълимот эди. Атоқам-аллома Е. Э. Бертельс «Жомий» китобида Нақшбанднинг араб тилида ифодаланган бу фикрини торроқ маънода таржима ва талқин қилади. У «тисъату минҳаъ — талабул-ҳалали» сўзларини ибодатнинг ўндан тўққизи рухсат этилган нарсаларгагина амал қилиш — «соблюдение (ритуально) дозволенного» деб таржима қилган. Бундай таржима илғор фикрни анча хиралаштиради ва торайтиради. Е. Э. Бертельснинг «Нақшбанд кўнгилли гадоликни ёки қашшоқликни тариқат асосига қўйди» деган фикрига ҳам қўшилиб бўлмайди. Нақшбандия таълимотида мусулмонлар гадоликда, қашшоқликда яшасин, деган фикр йўқ. Ахир тасаввуфда «фақир» тушунчаси маънавиятга алоқадор, яъни у инсонларнинг (бадавлат бўлса ҳам) камтаринликда, одоб-тавозеъда, худои-таъолога қуллуқ қилиб яшашини англатади. Е. Э. Бертельснинг ўзи ҳам Баҳоуддин Нақшбанднинг

деҳқончилик ва нақшбандчилик (тўқувчилик) ҳунари билан тирикчилик қилганини тўғри таъкидлайди.

Е. Э. Бертельс Нақшбанд таълимотидаги юксак инсонпарварликни ҳаққоний кўрсатиб, авлиёнинг қуйидаги фикрини келтиради: «Аломати покии сирри банда аз ғайри ҳақ субҳонаҳу он астки, зиллоти мўъминонро тавил ба савобу тавонад кард», яъни: «Субҳона (шарафга сазовор) Ҳақ хаёлидан бошқа хаёлларни кўнгилдан чиқариб ташлаб, руҳини покловчи банданинг аломати шуки, (бундай банда) мўъминларнинг гуноҳларини ҳам савоб ишдай кўра олади». Яна: «Бу оламда яхшилар билан дўстлашишни ҳамма ҳам хуш кўради, агар зўр бўлсанг, ёмонларни ҳам дўст тута олгин».

Абдуллоҳиқ Ғиждувоний кашф этган 8 та муқаддас манзил (калимоти қудсия)га Хожа Баҳоуддин яна 3 та манзил, даража қўшган: 1. Вуқуфи замоний — вақт манзили. Бу манзилда солиқ ўз умрини қандай ўтказаетганлигини назорат қилади: агар савоб ишлар билан ўтказса худои таъолога шукрона айтади, аксинча, гуноҳлар қилса, тавба-тазарру қилади. 2. Вуқуфи ʻададий — ҳисоб-китоб манзили: хаёлан зикр, дуо, ниятларни назорат қилиш. 3. Вуқуфи қалбий — солиқ ўз қалбида Аллоҳ зикри қанчалик теран нақшланиб қолганлигини назорат қилади.

Е. Э. Бертельснинг дўсти ва истеъдодли шогирди, раҳматли устоз олимлардан бири Эргаш Рустамов нақшбандийлик тариқати ҳақида «XV аср биринчи ярмида ўзбек шеърятини» китобида бундай ёзади:

«Шу даврда Мовароуннаҳр ва Хуросонда нақшбандийлик-суфийлик тариқати кенг тарқалди... Нақшбандийларнинг асосий шиори Муҳаммад пайғамбар ва саҳобалар яшагандай яшашга, пайғамбар ҳаёт тарзини қайта тиклашга интилиш эди. Нақшбандийлик таълимоти бировлар ҳисобига яшашни рад этарди. Улар фақат пешона тери билан, ўз қўли билан меҳнат қилиб топилган неъматларнигина ҳалол деб ҳисоблашарди. Шу қонидани Нақшбанд ҳам ўз таълимотига асос қилиб олди ва шу ақидага кўра Нақшбанд бир парча ерга экин экиб, деҳқончилик билан тирикчилик қилди.

Нақшбандийлар ҳар қандай тарки дунёчиликка ва мулкдорларнинг ғариб, қашшоқларни эзишига қарши чиқдилар. Улар ўртаҳол яшаш тарафдори бўлиб, ҳунармандчилик, савдогарчилик, деҳқончилик, адабиёт, муסיқа, олимлик, файласуфлик, меъморлик, хаттотлик,

мусаввирлик билан шуғулланиб, ҳалол яшашни тарғиб қилдилар. Нақшбандийлар дин, ҳатто аркон ва аҳкомларини эркин талқин этиш ҳуқуқини ҳимоя қилдилар. Шу жиҳатдан Шоҳруҳ саройидаги баъзи руҳонийлар томонидан куфрда айбланган шоир Ҳусайн Хоразмий воқеаси кизиқарлидир...»

Эргаш Рустамов мазкур китобининг бошқа жойида шу воқеани келтириб, бундай ёзади: Навоийнинг «Мажолисун-нафоис» асарида зикр этилган Ҳожа Абул Вафо Хоразмийнинг шогирди, «Мақсади ақсо» («Олис мақсад») асарининг муаллифи Ҳусайн Хоразмий Жалолиддин Румийнинг «Маснавийи маънавий» сига шарҳ ёзган, мисрлик шоир Абу Сирийнинг «Қасидаи бурда» асарини хоразм туркийсига таржима қилган. Ҳусайн Хоразмий қуйидаги тасаввуфона байти учун Ҳиротга сўроққа чақирилган:

Эй, дар хамаи олам пинҳон ту ва пайдо ту,
Ҳам дарди дили ошиқ, ҳам асли муддао ту.

Ҳирот илоҳиётчи олимлари олдида шоир бу байт мазмунида куфроналик йўқлигини исботлаб берган ва у оқланиб, Хоразмга қайтган. Ҳирот Жомеъ масжидида Ҳусайн Бойқаронинг Иблисни «оқлаш» ва «қоралашга» доир фалсафий мунозара уюштириши ҳам исломдаги ҳур фикрлик юқори савияда эканлигини кўрсатади.

Сўфий Оллоёрнинг «Саботул ъжизин» асарига «Рисолаи Азиза» деб шарҳ ёзган илоҳиётчи олим Тождин Б. Ёлчуғил эски маноқибларга суяниб ёзишича, ҳазрат расулуллоҳ меърож вақтида аршга чиқиб, ўзидан кейин дунёга келиб, ислом динига ривож берувчи авлиёларнинг руҳи билан танишади. Шулардан бири Ҳожа Баҳоулҳаққ вад-дин Нақшбанд бўлиб чиқади. «Ҳазрати Баҳоуддин Каъбатуллоҳга икки марта йайоғ бориб тавоф айлади. Кўп кароматлари зоҳир ўлдуғи учун (исмини) Баҳоуддин қўйдилар. Айтишларича, Баҳоуддиннинг оналари ҳазрат пайғамбар авлодидан эрди.

Пайғамбаримиз меърож тунида аршга етди. Жонлардин бир жон етмиш ҳижоб (парда)дин ўтуб, Аллоҳтаъоло бирла сирдош бўлуб, арш кунгирасига қўнди. Пайғамбар алайҳиссалом айди: «Ё, раб! Бу на ҳолдур, сен айтган эрдинг «Сендин сўнг пайғамбар бўлмас», — деб. Бу на ажиб ҳолдур. Сенинг ила пайғамбарлар каби сирлашур?» Жавоби раббоний келдиким:

«Ё, Муҳаммад, огоҳ бўлгин! Сендин сўнг бир валий келур. Ани исми сенинг исминг каби бўлур, лақаб исми

Баҳоуддин бўлур, сенинг умматларингдан етмиш кишига учмох (жаннат) ила суюнчи берур, деди. Аммо, анинг исми бизнинг даргоҳимизда восилдур.»

Пайғамбар алайҳиссалом муни эшитиб «Маним умматларимдан улуғлар бор экан, деб суйунди. Яна Баҳоуддинни «Имоми раббоний» дерлар, тангри ила сирдош ўлдуғи учун».

«Кунлардан бир куни Баҳоуддин ҳазратлари бир бўрук (телпак) тикдилар, — деб давом этади Тожиддин Ёлчуғил, — тикдугинда ҳар нина санчгон сайин «Ло илоҳа иллаллоҳ, Муҳаммадар расулуллоҳ» деб етмиш маротаба айтур эрди. Чун, бўрукни етти йилда тамом айлади. Аҳд қилдиким, «Кимки бу бўрукни мандин сотуб олса баҳоси етти тамуғдир», деди. Бир куни Аллоҳ-таъоло ҳазратлари бир фариштани зангги (ҳабаш) суратига киргузди. Айти: «Борғил, Баҳоуддиннинг бўрукини сотуб олғил», деди. Қачонки, ул фаришта келди, ичкари кирди, салом берди. Айти: «Е уммати Муҳаммад, ман Зангистон вилоятидан келурман. Бўруким йўқтур. Сенда сотқули бўрук йўқму? — деди. Баҳоуддин айти:

— Бале, бордур, лекин баҳоси оғирдур, — деди.

Зангги айти: — Баҳоси надур?

Хожа айти: — Етти тамуғдур, сенинг мулкингда бўлса, олғил, — деди. Фаришта айти:

— Тамуғ Изи азза ва жалланингдур, маним қўлумда йўқдур, — деб, чопиб кетди. Ҳақ таъолонинг ҳузурина етди. Хожанинг ҳолини айтиди.

Изи азза ва жалла айти:

— Борғил, олти тамуғни бергил, андин ортуқ бермагил, — деди, — зероки мен Хожанинг тилаган нарса-сини билурман.

Чун фаришта Хожа (ҳузури)га келди.

— Бўрукингни олти тамуғга олурман, — деди.

Хожа айти: «Арзондур».

Фаришта қабул айламади. Охири Хожа фариштага олти тамуғга бўрукни берди, олти тамуғга молик (эга) бўлди. Қачонким, қиёмат куни бўлса олти дўзахга Муҳаммад умматини киргизмайдур. Зероки, ўз мулкина ўзининг қодирлиги бордур. Ул гузида (Худо сийлаган одам)нинг бўрук (телпак) тикмоқдин ғарази ул эрди... Аллоҳ-таъоло Хожанинг шу сўзини ва қилган феълини дуруст кўруб, еттинчи тамуғни бермади: қаҳримдин эмин бўлмасунлар (деди). Шунинг учун Нақшбанд аталди».

Яна бир ривоятга кўра, Хожа Баҳоуддин билан

ҳазрати Ҳизр алайҳиссалом учрашиб қоладилар. Ҳизр авлиёми, пайғамбарми, деган асрий саволга жавоб бериб, Хожа Баҳоуддин унинг авлиё эканлигини ўзига тушунтиради.

«Рисолаи азиза. Шарҳи «Саботил оъжизин» муаллифи маноқиблардан олиб ёзишича, ҳазрат Баҳоуддин ҳақ субҳонаҳу ва таъоло амри билан бу дунёда баъзи одамларга жаннат суюнчисини, ҳушхабарини айтар экан. Хожанинг олим муридларидан бири бунга шубҳа билдириб, яна бир олим билан бирга уйларига бориб, қадимий китобларни текшира бошладилар. «Неча юз ҳадис китобларини текширдилар. Имом Муслим ва имом Бухорийнинг мусаннифотларининг бир сўзини кўрдилар. «Қола алайҳиссалом инна мин уммати ражулу йақола лаҳу восили фа иннаҳу иабширу бил жиннати сабъийна ражулан мин умматий» деган ҳадисни кўрдилар. «Ҳожамиз дуо қилдугинда «ва жаална мин ал восилийна» деди. Ҳар оина восил дедуги эр ушбу Баҳоуддин бўлса керақдур», деди. Олим тавба айлаб, Баҳоуддин ҳазратларига 12 йил хизмат қилди.

Айтишларича, илгари Хожа Баҳоуддиннинг авлиё эканлигини Бухорода ҳеч ким билмас эди. Вақтики, уч турли каромати зоҳир бўлди. Шундан сўнг Ҳожаулҳаққ деб исм бердилар. Кароматларининг бириси ул эрдик, бир замонда Самарқанд жамоасидин уч киши бозиргон (савдогар) бўлиб келдилар. Бириси ҳаббозлик (нонвойлик) қилур эрди ва бириси дўконда ўлтурур эрди ва бириси базозлик қилур эрди. Бир куни Хожа ҳазратлари ғайб оламига бордугинда ҳаббозга қазо келурини кўрди. Ҳаббозга борди. Айтди: «Ё, ҳаббоз, манга Аллоҳ учун бир эмак (нон) бергил», — деди. Ҳаббоз бермади. Яна таважжуҳ айлади. Қазо ҳаббозга яқин келди. Яна борди, сўради. Бермади. Учинчи мартаба Хожа кўп узр айлади. Сўнгра ёрти нон берди. Хожа нонни қўлига олиб, ҳаво юзина ташлади (осмонга отди), айтиди: «Ё, ҳаббоз, бу эмакни тиламагим ўзум учун эмасдир, балки ўзинг учундир. Ҳаво юзина қара», — деди. Ҳаббоз қарадиким, бир қора булут каби нарса ерга эмак (тушмак) тилар, эмак уни тушурмасдин турар. Хожа пайғамбар алайҳиссаломнинг ҳадисини ўқуди: Садақа расулуллоҳи-л-балойан». Ҳаббоз ёқасини йиртуб, вовайло айлади. Бориб, хожага мурид бўлди.

Иккинчи каромати улки, бу уч киши бир туғма (туғишган) эдилар. Ҳаббоз аларнинг кичиги эрди. Хожанинг кароматини оғаларига бориб айтди: «Мен

ўлук бўлайин. Мени тобутга солиб, Хожанинг қошига элтинлар. Агар манга жаноза ўкуса, яқосина йобушинг, «Тирик кишига нечук жаноза ўқурсан», деб. Булар шундай маслаҳат қилиб, ҳаббозни тобутга солиб, Хожанинг уйи тўғрисига келтирдилар. Айдилар: «Ё, Хожа, жанозага ҳозир бўлунгиз», дедилар.

Хожа чиқди. Жаноза ўқуб берди. Дўкончи Хожанинг ёқасига ёпишди. «Тирик кишига нечук жаноза ўқурсан, ўзунг азизлик даъвосини қилурсан?» деди. Хожа айди: «Эй, кўзумнинг нури, болам, жанозани (тобутни) қаранг». Чун тобутни очдилар. Ҳаббоз ўлиб, суяклари қотиб қолубдур. Дўкончи ўзини Хожанинг оёқлари остига ташлади, узрлар тилади. Энди, дуо билан ўлукни тирилтириб беринг, деди. Хожа (дуо) ўқиди. Ўлук тирилди. Барча жамоат Хожанинг ҳақ авлиё эканини билиб, «Ҳожау-л ҳақ ва-д-дин» деб атадилар.

Учинчи машҳур каромати улдуким, бир замонда Бухоро дарёсининг суви оз бўлди. Ошлиқ тарифни суғора олмадилар, Алқисса, Бухорода етти йилгача очарчилик бўлди. Ҳатто бир ҳовуч буғдой бир тилла бўлди. Ошиқлар ишқини унутдилар. Хожа буғдой дўкончиси қошига борди. «Эй, дўкончи, менга бир ҳовуч буғдой бергил, сотиб олайин», — деди. Дўкончи айди: «Оқчанг борму?» Хожа айди: «Оқчам йўқдур. Аммо дастор ила жуббамни (чопонимни) берурман». Дўкончи Хожанинг дастори ва чопонини олди, бир ҳовуч буғдой берди. Хожа ул буғдойни олиб, уйига келди. Хожанинг Аҳмар исмли бир девонаси бор эди. Уни чақириб, иккаласи далага бордилар. Хожа ўзини «Хўкуз» қилиб, девонасига «Мени қамчи билан уринг, буғдой экамиз», деди. Девона Хожани қамчилаётган бошлади. Хожа Баҳоуддин далада югуриб, бояги бир ҳовуч буғдойни сепга бошлади. Орқаларига қарасалар, Хожа ўтган ерларда буғдой униб, етилиб, хирмон тоғдай бўлубдир. Хожа «Халқни чақирсанг, буғдойдан нафақа олсун», деди. Девона халқни чақирди, уларга буғдой улашди. Айтишларича, Хожа Баҳоуддин шу куни кечаси бу оламдан ўтган экан.

Нақшбандия тариқати исломнинг маънавий руҳий баркамолликка элтувчи бошқа тариқатларига нисбатан инсонпарварлиги, покизалиги ва фаоллиги билан келгусида ҳам жуда кўп алломаларни ўзига жалб этди. Нақшбанд тариқатининг энг ёрқин давомчиси деб Муҳаммад Порсонни эътироф этди ва яқин шогирдлари гувоҳлигида «амонатини» унга васият қилиб қолдирди. «Ҳазрати Хожа Баҳоуддин ўз асхоби ҳузурларида аларга

(Муҳаммад Порсоға) хитоб қилибтурларки, «Ҳаққе ва амонатеки, хожалар хонадони хулафосидин бу заифга (Нақшбанд ўзини айтмоқчи) етибдур ва ҳар не бу йўлда касб қилибдур, борини сизга топшурдук, андоқки бародари диний Мавлоно օриф (яъни Нақшбанд) топширди, қабул қилмоқ керак ва ул амонатни халққа тегурмак керак... Ва асҳоб ҳузурида алар ҳақида буюрдиларки, мақсуд бизнинг зуҳуримиздин анинг вужудидур... Алар машғуллуқ қилса, олам андин мунаввар бўлур». (*Алишер Навоий*. «Насойим ул-муҳаббат»). Хожа Муҳаммад Порсо Мадинаи мунавварада вафот этган. (Қабрлари Балхдадур). Нақшбанд тариқатига раҳбарликни унинг комил фарзанди Хожа Ҳофизиддин Абу Наср ибн Муҳаммад давом эттирди. Сўнг шайх Зайниддин Хавофий, сўнг мавлоно Саъиддин Кошғарий, сўнг Низомиддин Хомуш, Хўжа шайх Ҳованди Таҳур Тошкандий авлодидин Хожа Насриддин Убайдуллоҳ, Аҳрори валиуллоҳ, сўнг ҳазрат Абдурахмон Жомий нақшбандия тариқатини покиза асраб, кейинги авлодларга маънавий мерос қилиб қолдирдилар.

Инсонни камолотга элтувчи йўллари танитган ва маънавий софлик мақомларини ўргатган Нақшбандий тариқатининг мавқеи, мартабаси тобора ортиб, юксалиб, етти иқлимга тарқалади. Нақшбандийлик жамоаларининг Бухорода, Самарқандда, Балхда, Марвда, Хевада ва Эроннинг шарқий вилоятларида таъсири кучайди. Усмонли Туркиянинг султони Боязид йилдирим билан жаҳонгир Амир Темур уруш бошлаганларида нақшбандийлик жамоалари иккала муслмон давлатининг ярашув тарафдори эдилар.

Амир Темур қўшинлари қамал қилган жуда кўп қалъаларнинг минг-минг аҳолисига омонлик беришда ҳам нақшбандий тариқати пирларининг таъсири катта эди. Шаҳарлар аҳолиси омонлик сўраб, одатда шайхларни вакил-элчи қилиб чиқарар эдилар.

1404—1408 йилларда Самарқандда яшаган атоқли муаррих Ибн Арабшоҳ «Ажойиб ул-мақдур фи ахбори Таймур» асарида ёзишича, Халаб шаҳрини фатҳ этган Амир Темур Самарқанднинг машҳур илоҳиётчи олимларидан мавлоно Абдулжаббор ибн Нуъмониддин ал-Ханафий орқали араб олимлари билан суҳбат ва мунозара қидади. Мунозарада Амир Темур Нақшбандия тариқатига мувофиқ сунна асосида савол бериб, шиалар эъзозлаган ҳазрат Али, имом Ҳасан, имом Ҳусанларга ҳам буюк ҳурмат билдиради. Фотиҳнинг «Али, Муовия

ва Язид хусусида нима дейсизлар?» деган саволига Халаб олимлари «Улар ҳаммалари мужтаҳидлардир», деб жавоб беришади. Бу жавобдан Амир Темур газабланади.

«Али ҳақиқатда шундай (мужтаҳид), — дейди у (газабини босиб), Муовия — золим, Язид эса — фосиқдир. Сиз ҳалабликлар Дамашқ аҳлига издошсизлар, улар эса Язид тарафдорлари бўлиб, Ҳусайнни қатл этганлар».

Ҳалабнинг атоқли алломалари нотўғри жавоб беришса ҳам, соҳибқирон Темур сабр билан уларни тўғри йўлга бошлайди ва уларнинг ҳурмати учун шаҳар аҳолисига омонлик беради.

1709 йилда Самарқандда ўзбекларнинг сарой ва найман уруғлари ўртасида қирғин бошланган. Бу қирғин Нақшбанд тариқати хожаларининг таралашуви билан тинчиганлиги ҳам тарихий китобларда эслатиб ўтилган. (*Рўзбеҳон Исфаҳоний*. Меҳмонномаи Бухоро.)

Табиий савол туғилади: ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд ҳақида нечук мусулмон киши эмас, балки ғайридин шахс ёзди? Уқувчиларимизга сир эмаски, ислом дини қатағон бўлган йилларда диний адабиётлар халқдан мутлақо яширилар, қўл етмас жойларга беркитилар эди. Исломи дини ҳақида фақат ва фақат танқидий, бузиб талқин этилган даҳрий адабиётларнигина ўқир эдик. Исломи дини тарихидан эса тўлиқроқ ҳақиқатни Бертельс, Бартольд, Семенов, Крачковский ва бошқа рус ҳамда ғарб олимлари томонидан ёзилмиш асарларда ўқишга муваффақ бўлар эдик.

Ижтимоий, иқтисодий соҳаларда қайта қуриш, барча соҳаларда демократия еллари эсиши шарофати билан бугун зукко олимларимизнинг кўпчилиги дин тарихидан анчайин яхши асарлар бита оладилар. Аммо бу навбатдаги муаллифимиз алоҳида шахс: Евгений Березиков — рус ёзувчиси, қатор қиссалар, ҳикоялар муаллифи, собиқ партия ходими, эндиликда озод адабиётчи. Шуниси муҳимки, Е. Березиков анча йиллардан буён ўз эътиқодини очиқ равишда эълон қилиб келади: у руҳий оламга, мутлақ ғояга эътиқод кўрсатади, ўн саккиз минг оламда мутлақ ғоя (худо) борлигига имон келтирган. Аммо у, дунёдаги одамларнинг мазҳабларга бўлиниб душманлик қилишларини истамайди, якка худога сиғинишни, унинг барҳақлиги ва мутлақ барқарорлигига имон келтиришни тарғиб қилади. У христианлик, ислом ва буддийликни ёқлайди. Эҳтимол бу ҳам янгиликдир. Бу не-не ҳодисаларни-ю, не-не одамларни кўрган ва кўрмаган дунё. Бундай ғалати эътиқодли кишиларни ҳам кўриш,

уларнинг йўли тўғри-ноғрилигини билиш ҳам ибратли.

Инқилобдан аввал Бухорода 300 та масжид бор эди. Инқилобдан кейин ислом диний пойтахтларидан бири Бухорода атиги 3 та масжид қолди. Қайта қуриш даврида, худога шукр, бу ерда яна 9 та масжид ишга тушди. Ана шулардан бири — Бухородан 12 чақирим наридаги Қасри Орифон¹ қишлоғидаги Баҳоуддин Нақшбанд масжидидир. Ҳазрати Баҳоуддиннинг муборак қабрлари ҳам шу ерда. Қабр устига кичик минорали, гумбазли мақбара қурилган. Мозорга кираверишда салобатли хонақо — дарвешлар маскани қад кўтарган. Хонақо саҳнида 2 та муқаддас қудуқ ва бошқа осори атиқалар бор.

Ҳозир ҳам бу ерга беш юз йил аввалгидай, дунёнинг ҳамма бурчакларидан минглаб зиёратчилар келиб туради. Қачонлардин Баҳоуддин Нақшбанднинг жомеъ масжидига Урта Осиё ва Шарқ мамлакатларидан келувчи зиёратчиларни ҳам нақшбандийлар деб аташар, бу азиз жойга уч марта келиш Каъбатуллоҳга ҳаж қилиш билан тенг ҳисобланарди.²

Халқимизда ҳозирга қадар азиз-авлиёларга ихлос, эътиқод йўқолмаганлиги, қийин шароитларда худодан мадад сўраш билан бирга пайғамбарлар ва азиз-авлиёлар руҳи қўлласин, деб умид қилиниши бежиз эмас. «Ё Баҳоуддин пирим, мадад беринг!» дегувчилар ҳозир бундан 650 йил муқаддам нақшбандийлик тариқатига асос солган буюк муҳаддис имом Исмоил³ каби, Бухоронинг номини жаҳонга таратган алломалардан бири Саййид Муҳаммад Баҳоуддин ибн Саййид Жалолдин Нақшбанд ҳижрий 718 (мелодий 1318) йилда таваллуд топганлар. Ул зот машҳур ватандоши, йирик мутасаввиф олим Хожа Али Рометаний вафотидан 3 йил ўтгандан кейин дунёга келган эканлар. Тариқат аҳли бу шайхлар устозининг ҳурматини гоят балан тутганлар. Масалан, Навоий «Насойиму-л-муҳаббат»да шундай лутф қиладилар: «Хожа Али Рометаний — Хожа Муҳаммад хулафосидиндурлар⁴ ва бу силсилада аларнинг лақаби Ҳазрати Азизондур ва аларда олий мақомот⁵ ва зоҳири каромат⁶ кўп эркандур ва тўқумоқ санъатига машғул бўлур эрмиш». Кейинчалик Баҳоуддин Нақшбанднинг камолга етишида Хожа Али Рометаний⁸нинг таъсири катта бўлди.

Алишер Навоий ёзишича, Хожа Али Рометанийнинг шогирди Хожа Муҳаммад Бобои Самосий «Қасри Ҳиндувондин ўтарда дер эрмишларни бу тўғридан бир эр (ўғил бола) иси келадур. Қасри Ҳиндувон Қасри

Орифон бўлгай». Кейинроқ Бобои Самосий шогирди Саййид Амир Кулолнинг манзилидан ўтаётганда Қасри Орифон тарафга юз буриб, дедиларки, «Ул эр исики, бизнинг димоғимизга етар эрди, ортуқроқ бўлубтур, ҳамонки ул эр мутаваллид бўлубтур. Чун нузул қилибтурлар⁹, ҳазрати Хожа Баҳоуддин валодатидин¹⁰ уч кун экандур. Аларнинг жадди¹¹ бармуомала аларни кўксига қўйуб, иҳлос ва ниёз билан Хожа Муҳаммад Бобо назариға келтирубтур. Хожа Муҳаммад Бобо дебтурларки, «Ул бизнинг фарзандимиздур ва биз ани қабул қилдук». Ва асқоб¹² сари боқиб, дебдурларки, «Бу ул эр (ўғил бола) дурки, бизға анинг иси етиб эрди, рўзғорнинг муқтадоси¹³ бўлгай. Ва амир Саййид Кулолға буюрди-ларки, «Фарзандим Баҳоуддин ҳақида тарбият ва шафқатни дариг тутмағайсан».

Чиндан ҳам Саййид Жалолиддин ва Биби Орифа хонадонидида туғилган фарзанд шарофати билан Қасри Ҳиндувон қишлоғи Қасри Орифон деб шуҳрат қозонди. Мана шу фарзанди солиҳ болалик чоғларидан улўғ валийлар дуосини олиб, Қуръони карим ва Ҳадиси шарифни, ундаги муқаддас каломларнинг илоҳий маъноларини теран тушунишга ва уларга амал қилишга интилди. Худои таолонинг қудрати ва устозлар шарофати билан келгусида дини исломнинг, шариат, тариқат ва маърифатнинг арконларидан бири сифатида лак-лак бандаларни Аллоҳ таъоло ҳақ йўлига киритишга муваффақ бўлди.

Бобо Самосий ва Амир Саййид Кулол ёш Баҳоуддинга охиратдаги абадий ҳаётнинг маъноларини, бу дунё ва у дунёдаги руҳий, маънавий, илоҳий қадриятларни тушунтирдилар. Устозлар Баҳоуддинга ўзлик оламига чуқур кириб, ундаги илоҳий фазилатларни камол топтиришни ўргатдилар.

Кейинчалик, Хожа Баҳоуддиннинг истеъдодли шогирди шайх Алоуддин Атторнинг маърифатли муриди Салоҳиддин ибн Муборак ал-Бухорий «Зоду-л-мусофирин фи фазоили Хожа Баҳоуддин» рисоласида устознинг ҳаёт йўли ҳақида бундай ёзади: «Шайх Бобо Самосийнинг мўъжизавий меҳр-муҳаббати қуёшидан эмиб ўсган Хожа Баҳоуддин гўдаклик чоғларидаёқ атрофдагиларни таажжубда қолдирур эрди. У, қошиға келаётган одамларни бир қарашда тўхтатиб қўяр, осмондаги булутга боқиб, унинг парвозини ўзгартириб юборар эди. Аммо Баҳоуддин бундай майда-чуйдаларга эътибор бермай, бор саъй-ҳаракатини устози Бобо Самосий кўрсатган йўлда-

ги чуқур мулоҳаза ва мушоҳадаларга бағишлар эди. Етти ёшидаёқ Баҳоуддин Қуръони каримни тўлиқ ёд олди. Шайх Самосий берган бу илмлар уммони кейинчалик Баҳоуддинга олий оламларнинг сирлари эшигини очиш учун калидлик хизматини ўтади».

Болаликдан покиза устозлар тарбиятини олиш қандай мўъжизалар беришини Хожа Баҳоуддин ҳаётидан равшан кўриш мумкин. Бу ҳақда Абдурахмон Жомий жуда яхши ҳадислардан нақл этган:

Ким-ки ислом кўзгусида тилар
Ҳар нафас ўзга бир сафо мавжуд,¹⁴

Кечсун ул навъ барча ишидинким,
Тенгри рози эмас, улус — хушнуд.¹⁵

Демак, инсон ёш ниҳоллигидан худога ҳам, эл-улусга ҳам ҳуш келадиган ишлар билан шуғулланиши зарур. Алқисса, Бобо Самосий шогирдига катта умидлар боғлаб, унинг дин ривожини йўлидаги ишларида ҳақ-таъолодан мададлар тилаб, дунёдан рихлат қилди. Бу дунёда ҳеч ким абадий эмас. Фақат руҳий оламнинг, руҳий камолотнинг охири йўқдир. Шундай қилиб, ёш Баҳоуддин Амир Саййид Кулол раҳбарлигида тарбия ва билим олишни давом эттирди.

Ёш Баҳоуддин марҳум устози Бобо Самосий руҳидан қандай фотиҳа олганлиги Алишер Навоийнинг «Насойиму-л-муҳаббат» асарида Ҳазрат тилидан аниқ айтилган. «Чун алар (Бобо Самосий) буйруғи билан Насафга бордим ва Мир (Саййид Кулол) хизматиға еттим. Илтифотлар кўргуздилар ва манга зикр талқини қилдилар. Нафй ва исбот тариқи била зикрга машғул¹⁶ қилдилар».

Уша вақтда Амир Саййид Кулол шогирдлари билан Қаршида яшарди. У маърифатли руҳоний бўлиб, Афлотун ва Арасту¹⁷ фалсафасини, имом Исмоил Бухорий, Ҳаким ат-Термизий каби бузрук машойихларнинг китобларини мутолаа қилар, ўзи тасаввуфга доир китоблар ёзар эди. У ҳам, бошқа мутасаввиф шайхлар каби кароматлар кўрсатар, руҳий мулоқотларга шўнғиган эди. Худди шу устоз ҳузурига, Қаршига келганида Баҳоуддин эндигина ўн бир ёшга тўлганди. У ҳам ёшлигига қарамай, Аҳмад Яссавий ҳикматларини, шайх Азизон (Рометаний) рисоаларини таҳсил қилган эди. Саййид Кулол Баҳоуддинга ҳақ субҳонаҳу ва таъолонинг зоти, зикр сирларини ўргата бошлади.

Ривоятларга кўра, Саййид Кулол шогирдини ўз рўбарўсидаги жойнамозга ўтказиб, Қуръони карим сураларини бирма-бир такрорлатиб ва маъноларини шарҳлаб, тушунтириб берар эди.

Баҳоуддиннинг балоғат йиллари ҳақида Абу Муҳсин Муҳаммад Али «Сийрати Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, қуддуса сирруҳу» асарида бундай ёзади: «Хожа Баҳоуддин ўн етти ёшида рўзғор қилди, аммо оилавий турмуш роҳат-фароғатини тотиб-тотмасдан, Мир Саййид Кулолда таҳсили охирига етгач, бобоси йигитчани озми-кўпми улуғлик касб этган барча дарвешлардан илм ўргансин деб шаҳарма-шаҳар олиб юрди. Хожа Баҳоуддин дарвеш-қаландарлар билан муқаддас Шоҳизинда¹⁸ мозорининг зинапояларида тунаб юрган кезлари бир кеча тушида ҳазрати Ҳизр алайҳиссаломни кўрди. Ҳазрати Ҳизр¹⁹ унга «Чин сўфий бўламан десанг хотунингга рағбат қилмагил», деб амри маъруф қилди. Шундан сўнг Хожа Баҳоуддин хотинини тарқ этди ва умрининг охиригача оилавий турмуш фароғатини кўрмади. Бутун умрини Аллоҳ йўлига, маърифатга бағишлади.

Хожа Баҳоуддин бир куни хилватдаги пинҳоний зикр чоғида жойнамози устида шайх Азизон (Рометаний) нинг кулоҳи пайдо бўлиб қолди. Шайх Азизоннинг мазкур кулоҳини кийиб, дуолар ўқиганида беморлар ҳар қандай дарддан шифо топиб кетар эдилар.

Бу сирли аломатлардан руҳланган Хожа Баҳоуддин аввалгидан ҳам ижтиҳод қилиб, одамлардан узоқда, хилватнишинликда руҳий қувватини зиёда қилиш учун тоат-ибодатга шўнғиб кетди. Ёшлигига қарамай, унда валийлик сифатлари кўрина бошлади. Унинг муқаддас руҳлар билан алоқалари янада кучайди. Энди у кўрсатган мўъжизаларга одамлар ишона бошлади. Иззат-мартабаси ошиб, шогирдлари кўпайди.

Руҳий мўъжизалар, кароматлардан ташқари Хожа Баҳоуддин барча софдил фуқаролар қатори ҳуна-рмандчилик билан шуғулланар эди. У қалин ипаклик матоҳ-кимхоб тўқиш билан тирикчилик қилар, шогирдларига ҳам ҳунар ўргатарди.

Баҳоуддиннинг бошқа кўпчилик суфийлардан фарқи шундаки, у ҳар қандай валий, авлиё ҳам фақат намоз, дуо, ибодатлар билангина эмас, балки руҳни, кўнгилини камол топтириш билан бирга ҳалол меҳнат билан ҳам тирикчилик қилиши зарур, деб ҳисобларди. Шайхлар, суфийларнинг шогирдлари дарвеш-қаландарлар таълимотини

узоқ-яқин жойларга тарқатар эдилар. Уларнинг асосий иши сафар, саёҳат бўлиб, бирор меҳнатнинг этагидан тутмас эдилар. Улар умуман оила, бола-чақа кўрмай, тиланчилик, фақирлик билан кун кечиришни, ўзларини бу дунё бойликлари, роҳат-фароғатларидан маҳрум қилиб, нафсларини жиловлаб, ҳеч кимга ва ҳеч нарсага муҳтожлик сезмай, гадоликда яшашни фахрли деб билардилар. Дарвеш-қаландарларнинг баъзилари уй-жойсиз, бошпанасиз, авлиёга икки дунё бир қадам, деб сафарларда юрсалар, бошқалари — ўзлари танлаган пирлари, устозлари қошида билим, тарбия олишар ва хонақоҳга вақфлардан, хайр-садақалардан тушиб турадиган неъматлар билан яшар эдилар. Бухорода амирнинг махсус фатвоси билан шаҳар майдонларида пайшанба кунлари дарвеш-гадойлар, ҳеч кимсасиз ғариблар учун аҳолидан хайр-садақа йиғиб олинар эди. Бундай пайтларда дарвеш-қаландарлар бандаларнинг гуноҳларини, қиёмат кундаги жазоларни эслатиб, кўпинча Яссавий, Сулаймон Боқирғоний ҳикматларини ўқир эдилар.

Ўрта Осиёдаги дарвешлик жамоаларининг асосий шартлари — уйланмаслик, оила қурмаслик, мол-дунё тўпламаслик, таъма қилмаслик, бировнинг ҳақиға кўз олайтирмаслик, борига сабр-қаноат қилиб яшашликдан иборат эди.

Дарвешлар ўзларининг ташқи қиёфалари, жулдур ва қуроқ кийимлари билан ҳам ажралиб туришарди. Улар бошларига шайдойи дўппи, учи мўйнали кулоҳ кийишарди. Қўлларида муттақо-асо (ҳасса), белларида-камар, ёнларида ошқовоқ пўстлоғидан қилинган каду ёки кашкул осиб юришарди. Қулоқларини ёпишга — сайли, белбоғига тешиб ип ўтказилган тошсанги мурод, эгниларида яқтак устидан кийиладиган турли-туман, қуроқ матоҳлардан ямаб тикилган, енги калта жанда ёки хирқалар бўларди. Баъзи дарвешлар бошқаларга сира ўхшамаслик учун қоплон пўстагини елкасидан ошириб, боғлаб олардилар.

Илгариги вақтларда Мовароуннаҳрда, хусусан Бухоро ва Марвда, шунингдек Хуросон шаҳарларида минглаб, гоҳида ўн минглаб дарвешлар шу шаҳарлардаги ҳаёт оқимини алғов-далғов қилиб юрар эдилар.

Баҳоуддин Нақшбанд дарвешларнинг мана шундай нотинч ҳаёт тарзини ислоҳ қилиб, бутунлай ўзгартирди. У суфийлар, дарвешларнинг тарки дунё қилишига қарши чиқди. Баҳоуддин дарвешлар, суфийларни ўзларининг осойишта, бежавотир яшашлари, бировларнинг қўлига

қараб қолмасликлари учун ҳалол меҳнат билан, масалан, ҳунармандчилик билан шуғулланишга чақирди. Бу соҳада ўзи ибрат кўрсатди, дастгоҳда тўқувчилик қилиб, нақш боғлаб, шогирдларига ҳунар ўргатди. Баҳоуддин қисман ҳазрати Султонул орифийн Аҳмад Яссавий²⁰ изидан бориб, унинг нафс ва таъмагирликни қоралашига амалий жавоб тариқасида Туркистонда биринчилардан бўлиб дарвеш, суфийларнинг ҳам меҳнат касб, ҳунар билан шуғулланиб, ҳам илм-маърифат олишини ёқлаб чиқди. Руҳоний, суфий, дарвешнинг қўли меҳнатда, хаёли худои-таъолода бўлиши керак деб ҳисоблади ва бу таълимотни ихчам, лўнда қилиб: «Дил ба ёру, даст ба кор²¹» сўзларидан теран ифодалади.

Баҳоуддин Нақшбанд жорий қилган бу янги удумга амал қилувчилар кундан-кунга, йилдан-йилга зиёда бўлиб борди. Бутун бошли дарвешларнинг жамоалари, минглаб қаландарлар тинч, осойишта ҳаётга қайтдилар. Улар ҳақ-таъоло йўлида маърифат ҳосил қилиш билан бир вақтда меҳнат қилиб, ўзларини ўзлари боқа оладиган даражага етдилар. Хожанинг издошлари кўпайгандан кўпайди. Шу тариқа Бухорода оламга машҳур нақшбандийлик тариқати юзага келди.

Маноқибларда²² ёзилишича, Хожа Баҳоуддин қирқ кунлик хилватда тоат-ибодат қилиб ўтирганида шундай мўъжиза юз берган. Хожанинг кўзига Туркистон машойихларидан Сулаймон Боқирғоний (Ҳаким ота) кўринган. Ҳаким ота аслида хивалик бўлиб, умрининг охирида Оққўрғон қишлоғига келиб қолган (Тошкент вилоятида). Алқисса, Ҳаким ота Баҳоуддинга кўриниб айтганки, «Бундан буён тарбият, таҳсил учун дарвеш Ҳалил қошига сафар қил, унинг йўлидан борғил». Шундай деб, Ҳаким ота ёнига дарвеш Ҳалилни чақириб, унга Баҳоуддинни танитган. Бу ғаройиб учрашувни Хожа Баҳоуддин бобосига гапириб берганида, у неварасига: «Бўтам, сенга азизлик ва авлиёлик Туркистон шайхларидан келур», деган. Шундан сўнг Баҳоуддин дарвеш Ҳалилни излаб топиб, унга мурид бўлиб, билим олишни давом эттирган.²³

Еттисув томонларда (Туркистон ёки Сирдарёнинг нариги томонидаги Кошғар атрофларидаги давлат бўлса керак) ҳукмронлик қилган султон Ҳалил ёки Ғазанфар султон саройида хизмат қилган йиллари Баҳоуддинга билим, маърифат²⁴ таҳсилга кенг йўл очилди. Олим ва султон мулозими Баҳоуддин сарой кутубхонасидаги жуда кўп нодир китоблар, қўлёзмалар билан танишиб

чиқди. Туркий ва форсий тилларида ёзилган бу китобларда ажам ва араб фалсафасига, суфийлик тариқатларига доир, шунингдек табиёт ва тарихга доир билимлар жамланган эди.

Дарвеш-қаландар султон Ҳалил ҳукмдорлик қилган йиллари сарой кутубхонасини Искандария, Бағдод, Дамашқ, Маккаи Мукаррама каби жаҳон маданияти марказларидан олиб келтирилган жуда кўп китоблар билан бойитди. Бу китоблар орасида араб, форс ва турк олимлари юнон ва лотин тилларидан таржима қилган китоблар ҳам бор эди. Кутубхонада, шунингдек, араб ва форс олимларининг фалакиёт, риёзиёт, ҳандаса, кимё ва табобатга доир асарлари ҳам кўп эди.

Хожа Баҳоуддин бу китобларнинг кўпчилигини мутолаа қилиб, ўрганиб чиқди. Табиийки, у диний-фалсафий асарларга кўпроқ эътибор берган. У, «Анал-ҳақ» дегани учун оёқ-қўли чопилган Мансур Ҳаллож²⁵, Абу Ҳомид Ғаззолий, Аҳмад Яссавий, Жалолиддин Румий, Ибн Арабий, Ибн Можжа асарларини катта эътибор билан ўқиди. Ибн Арабий (1164—1240) нинг «Футуҳоти ал-Маккия» ва «Фусус ал-ҳикам» фалсафий асарлари Мағриб ва Машриқ олимлари ўртасида маълум ва машҳур эди. Бу асарлар узоқ асрлар давомида Шарқ ва Ғарб олимлари, руҳонийлар ўртасида қизгин баҳс-мунозаралар уйғотди. Баъзи суфийлар Ибн Арабийни авлиёлар устози, пайғамбар даражасидаги улуғ сиймо деб билишса, бошқалар уни ислом динининг душмани деб ҳисоблайдилар. Е. Э. Бертельс манбалар асосида ёзишича, буюк мутафаккир Абдурахмон Жомий ва ундан аввалги улуғ олимлар Ибн Арабий асарларини тасаввуф илмида Қуръон ва ҳадиси шарифдан кейинги асосий қўлланма деб билишган. Ибн Арабий умри давомида 400 га яқин асар ёзган, дейишади. Унинг энг машҳур асарларидан бири «Футуҳоти ал-Маккия» («Маккада очилган кашфиётлар») бўлиб, худои-таъоло қудрати ва мўъжизаларини, илми ғайб сирларини фақат валий одамларга очувчи қомусий асар ҳисобланади. Мазкур асарда Ибн Арабий Ҳақ-таъолога етишишнинг манзиллари ва мақомлари ҳақида, ҳол илми²⁶ ҳақида ёзади. Унинг таълим беришича, Ҳақ-таъолога етишиш йўлларида 19 мақом, 360 манзил ва карвонсарой бор. Манзиллардан бири — ишонч-эътиқод; иккинчиси — сабр; учинчиси — итоат; тўртинчиси — шукр қилмоқдир.

Шу асарда Ибн Арабий тасаввуфнинг икки кутби — ал-фикр ва ал-зикр²⁷ ҳақида гапиради. Ибн Арабий

фикрича, Иблис худонинг душмани ҳам, дўсти ҳам эмас. Иблис фақат инсонга душмандир. Мусо пайғамбар билан олишган Фиръавн ҳам худонинг душмани эмас. Ибн Арабийнинг шундай зиддиятли фикрлари кўп олимларни ўйлантириб, саросимага солган.

Хожа Баҳоуддин бундай мураккаб, зиддиятли мулоҳазаларнинг қаердан келиб чиққанлигини билишга уринди. Ва шундай хулосага келдики, дилида доимо Аллоҳни ёд этиб яшайдиган одамларга Иблис зарар етказолмайди. Аксинча, дилида шайтоний ўйлар билан яшайдиган одамларни Иблис йўлдан оздириши табиийдир. Кўпчилик суфийлар ўзлари чуқур билим, маърифатга эришмай туриб, бошқаларни ўзига эргаштиришга уринадилар, турли-туман мураккаб фикр-мулоҳазалар уммони орасида ўзлари ҳам адашиб қоладилар ва сезмаганлари ҳолда ислом динидан узоқлашадилар. Ахир Қуръони Карим ва Ҳадиси шарифда чин инсонлар, баркамолликнинг йўллари аниқ-равшан кўрсатилганку! Қуръоннинг 11-сурасидаги оятларда Баҳоуддин ўзининг кўпчилик саволларига аниқ жавоб топди:

«Ёки: уни (яъни Қуронни) Муҳаммад тўқиб чиқарган, дейдиларми? Айтинг: «у ҳолда, агар ростгўй бўлсангизлар, Аллоҳдан ўзга, кучингиз етган барча бутларни (ёрдамга) чорлаб, шунга ўхшаш ўнтагина «тўқилган» сура келтирингиз! Бас, агар улар (яъни Аллоҳни қўйиб, сиғинадиган бутларингиз) сизларга жавоб қилмасалар, у ҳолда билингизки, албатта (бу Қуръон) Аллоҳнинг илми азалийси билан ноил қилингандир ва ундан ўзга бирон илоҳ йўқдир».

Хожа Баҳоуддин «Қайси фирқадан бўлсалар ҳам куфр кетгувчиларнинг борар жойлари дўзахдир», деган сўзларни қайта-қайта ўқиркан, суфийларнинг турли-туман тариқатларига қўшилмай, фақат Каломи шариф ва унга амал қилувчи пайғамбар ҳадислари йўлидан боришга аҳд қилди.

Хожа Баҳоуддин мана шу муқаддас сўзларни ўқир экан, худои-таъоло марҳаматига, ғойибга ишонганига шукроналар қилди, ҳақ йўлдан бораётганига ишонди. Демак, Каломи шариф барча чинакам билимлар манбаидир. Қуръони карим турганида билим олмаётган толибни Баҳоуддин дарё қирғоғида ўтириб сувга зор бўлган одамга ўхшатди. Яна бир ташбеҳ хаёлига келди. Қуръоннинг 73-сура, 20-оятида «Бас (ўзларингизни қийнамай Қуръондан муяссар бўлган миқдорда ўқийверинглар» деган сўзларни эслаб, денгиз ёқасида ўтириб,

унинг сувини охиригача ичмоқчи бўлган талабанинг аҳволини кўз олдига келтирди.

Ёш Баҳоуддин пайғамбар Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васалламнинг ёлғиз худодан бошқа ҳеч қандай раҳбари йўқлигини эслаб султон Ҳалилга хизмат қилишдан воз кечди. У саройни, ҳашаматли ҳаётни тарк этди. Муҳаммад пайғамбар изидан боришга аҳд қилди.

Шу орада у соҳиби ғайбнинг қудратини кўришга муяссар бўлди. Бир куни султон саройининг ташқи ҳовлисида, девони адлия майдонида ёш бир йигитни қатл этиш маросими бўлди. Султон Ҳалил қандай қилиб жаллод ёш йигитнинг бошини узиб ташлашини хотиржам томоша қилиб ўтирарди. Султон рўмолчасини кўтариб жаллодга «Бошла!» деб ишора қилди. Жаллод дами кескир қиличини куч билан йигит боши узра бир сермаган эди, йигит ҳеч нарса бўлмагандай тураверди. Жаллод ҳайронлик билан қиличини яна бир урган эди, йигит яна омон қолди. Ҳамма таажжубдан ёқа ушлади. Жаллоднинг учинчи марта қилич ургани ҳам зое кетди. Бу пайт мақтул йигит қандайдир дуони пичирлаб ўқиётганди.

Ҳайратдан лол бўлиб қолган султон:

— Бу не синоат! Худо ҳаққи, тўғриси айт, эй йигит? — деб сўради.

— Камина аввали худодан, сўнг пири дастгиримдан мадад сўраган эдим, — деди.

— Пиринг ким? — деб сўраганида йигит Мир Саййид Кулолнинг исми-шарифини айтди.

Шу лаҳзаларда Баҳоуддин ўзининг пири дастгири валийликда қанчалик етишганлигини кўриб, унга ҳурмат-эҳтироми янада ортди. Авлиё пирнинг шогирди тақдирда нечоғлик таъсир кучи борлигига яна бир марта ишонч ҳосил қилди. Шу заҳоти Баҳоуддин султон қошига бориб, йигитни тез озод қилишини талаб этди. Султон дарвешликдан чиққан эмасми, Баҳоуддин талабни дарҳол қондирди. Маноқибларда ёзилишича, «Султон Ҳалил салтанатининг дабдабаю ҳашаматлари Баҳоуддин кўзи олдида бир лаҳзада елга совурилди. У бу дунё раҳбарларининг ўткинчилигини, ҳар қандай раҳбар худонинг қудрати олдида бир зумда ожизу нотавон бўлиб қолишини фаҳмлади. Бу дунё мартабаларидан ва роҳат-фароғатларидан кўнгли мутлақо совиди. Подшоҳларнинг зеб-зийнатлари ва куч-қудратлари зохирий эканлигини тушунди. Подшоҳлар подшоҳи ҳақ субҳонаҳу ва таъоло қудратининг барча ишларда чеку-чегараси

йўқлиги кундай равшан бўлди. (Бундан 600 йил муқаддам шайх Баҳоуддин ҳаётномасини ёзган одамнинг бу сўзлари нақадар ҳаққоний эканлигини XX асрда Афғонистонда ва Форс кўрфазида ўзларининг чексиз ҳарбий қудратини намойиш қилган ҳукмдорларнинг ҳаёти мисолида ҳам кўриш мумкин. Минг-минглаб халойиқнинг қонини тўкиб, обод қишлоқларни вайрон қилиб, ўзларининг куч-қудратини намойиш қилган не-не раҳбарлар халқларнинг қарғишига учраб, ёвузлик тимсоллари, лаънати бўлиб қолдилар. Ҳарбий техникаси, илм-фани кучли бўлса ҳам ақл-идроки чала бўлган бундай раҳбарлар, табиатни вайрон қилиб, денгиз, дарёларни қуритиб, далаларни заҳарлаб, одамларнинг соғлиғини йўқотиб, Ермизни ҳалокат ёқасига келтириб қўйганлар илоҳнинг қаҳрига учрагай).

Худонинг марҳамати, Мир Саййид Кулол каромати билан омон қолган йигит — Муҳаммад Порсо эди. У Мир Саййид Кулол билан бир вақтда Баҳоуддинни ҳам ўзига устоз тутиб, унинг кетидан эргашди. У ақл-заковатли йигит бўлиб, умрининг охиригача устозларидан айрилмади. Баҳоуддиннинг барча сафарларида унга мулозим бўлиб, хизматини қилиб юрди. Кейинчалик, Муҳаммад Порсо узоқ йиллар давомида Баҳоуддин Нақшбанднинг барча ваъзларини тўплаб, «Қудсия» китобини таълиф этди.

Маноқибнинг давомида ёзилишича: «Шоҳона пуштипаноҳи султон Ҳалил саройини тарк этгач, ҳазрат Баҳоуддин шогирди билан Бухорога келди ва Ривортун қишлоғида манзил тутди. (Мазкур қишлоқ Бухоронинг шимолида уч фарсах (24 км) нарида жойлашган). Бу ерда ҳазрат Баҳоуддин шогирдлари даврасида дарвешона ҳаёт кечира бошлади.

Кечалари Баҳоуддин ғайб оламига кириб, Бухорои шариф атрофидаги азиз-авлиёларнинг мазорларини айланиб юрар, кўнглига илоҳий ўйлар келар эди. Ана шундай кечалардан бирида ғайб олами аҳллари билан қандай учрашув юз берганлигини Баҳоуддиннинг ўзи кейинчалик шогирдларига ҳикоя қилиб берган эди. Шу кечаси унинг кўзига фоний дунёдан кетган азиз-авлиёларнинг пирларидан бири Абдулҳолиқ Гиждувоний шогирдлари ва асҳоблари даврасида тахтда ўтирган ҳолда намоён бўлди. Ва ул зот шу кеча Баҳоуддинга илми ғайб-сирларини ўргатиб, суфийлар зикрининг «аввали, ўртаси, охири» қандай бўлишини тушунтирди.

Мазкур ғойибот аҳли билан тунги кўришув манзара-

си Баҳоуддин тақдирига катта таъсир кўрсатди, келгуси йўлини равшанлаштирди. Ғойибот аҳли, Бухоро валийлари раҳнамоларидан Абдулҳолиқ Ғиждувоний унга ҳаққа етишиш йўлларида яширин зикр маросими сирларини ўргатди. Баҳоуддин бу башоратни шукроналар билан қабул қилди. У тоат-ибодатни ҳамма олдида эмас, кўнглида, ҳаммадан хилватда бажариш зарур, деган хулосага келди.

Уша кундан бошлаб, Баҳоуддин Нақшбанд ва унинг издошлари зикри хилватга амал қила бошладилар. Ҳақнинг жамолини кўриш шарафига муяссар бўлиш учун беш хил босқич, беш хил мақом даражаларидан ўтиш зарур эди.

Биринчи босқич — мақоми қалб, яъни ибодат қилувчи фақат қалбига эътибор бериши керак.

Иккинчи босқич — мақоми садр, яъни ибодат қилувчи ўзининг бошига, ақлига қулоқ солиши керак.

Учинчи босқич — мақоми зикр. Бунда барча эътибор Аллоҳни зикр этишга қаратилади.

Тўртинчи босқич — мақоми руҳ. Бунда жисми нутиб, фақат руҳий оламда яшаш керак.

Бешинчи босқич — мақоми «ло» йўқлик мақоми. Бунда Аллоҳгина абадий, қолган барча мавжудотлар йўқликка кетишини аввал секин, кейин тез такрорлаш (Бу босқичда зикри самоъда жазавага тушилади.— М. М.).

Нақшбанд дарвешларининг хилватдаги зикри ҳақида муфассалроқ маълумотларни Шоаҳмад Муҳитдин қаламига мансуб «Чаҳор наҳр» («Тўрт дарё») китобидан топиш мумкин.

Бир қанча вақт мазкур қишлоқда яшаб, руҳан қувват топган Хожа Баҳоуддин кўнглида Макка зиёратига ва Мадинага, пайғамбар қабрини зиёрат қилиш, Мағриб ва Машриқдаги азиз қадамжоларни кўриб келиш истаги туғилди. Бу олис ва машаққатли сафарга Баҳоуддин билан бирга шогирдлари Муҳаммад Порсо ва Алоуддин Аттор (бир неча аср илгари ўтган Фаридуддин Аттор билан адаштирилмасин) ҳамроҳ бўлдилар. Бу икки истеъдодли мурид-суфийлар кейинчалик нақшбандийлар тариқатининг машҳур шайхлари бўлиб етишдилар ва устоз зиёратлари ҳақида эсдаликларини ёзиб қолдирдилар. Шайх Баҳоуддин ҳаж сафарига ўзи истаган шаҳарлар орқали борди. У дастлаб Хуросон шаҳарларидан Марв ва Ҳиротни зиёрат қилди. Сўнг Нишопурга борди. Сўнг Бағдод, Дамашқ, шундан кейин Макка

Мунаввара ва Мадинату-н-наби зиёратига борди. Мазкур ҳаж сафари Баҳоуддин Нақшбанднинг энг олис сафарларидан эди.

Марвда Баҳоуддин суфийларнинг эъзозланган пири Юсуф Ҳамадоний мазорини буюк ихлос билан зиёрат қилди. У бир ҳафта давомида устоз шайх мазори ёнидан кетмай, тоат-ибодат билан шуғулланди. Шогирдларига айтишича, шу кунлари унинг пинҳоний зикрига ҳазрат шайх Юсуф Ҳамадоний имомлик қилган. Шундан кейин ҳам Баҳоуддин Марвда яна бир неча кун қолишига тўғри келди. Чунки, бу каттакон шаҳарда Нақшбанд издошлари кўп экан. Баҳоуддин қайси масжидга намоз ўқишга борса, ўша ерга унинг ортидан гурра-гурра мусулмонлар ёғилиб келар эдилар. Ҳар сафар Баҳоуддин масжид ёнидаги хонақоҳ ҳужрасида ўтириб, гуноҳларига тавба қилиб келган одамлар учун Аллоҳдан шафқат-мурувват тилаб олар эди. Суфийлар одатича, азиз-авлиёлар қошида худои-таъолодан гуноҳлари учун тавба қилиб кечирим сўраш қатта савоб ҳисобланарди. Марвда суфийлардан ташқари, шаҳар ҳокими ва бошқа мансабдорлар ҳам Баҳоуддинга таъзим қилиб, дуосини олишга келишди. Хожа бошқа шаҳарларга зиёратга борганида ҳам шундай бўлди. Бу ҳол Баҳоуддиннинг ўша вақтлардаёқ шуҳрати олисларга етиб борганидан далолат эди. Хожа Нақшбанднинг шогирди Муҳаммад Порсо бундай ёзади: «Ҳазрат қаерга борсалар, ҳамма ерда суфийларнинг олий фазилатлари ила бениҳоя хурмат қозонар, руҳоний ҳаёт мақомларида яна-да баланд пояларга кўтарилар борарди. Маҳаллий суфийлар билан суҳбатларда ҳаммалари ҳазратимнинг йнсонии комиллигини эътироф этар эдилар. Ҳазратимнинг фазилатлари овозаси олисларгача етиб, турли мавқелардаги мардумлар аларнинг суҳбатларига етишишни ва аларга мурид бўлишни орзу қилур эрдилар. Хожаимизнинг турли саволларга берган жавобларида теранлик бениҳоя ва бу дунёнинг айшу-сафосидан кечиб, мақомот ва каромат йўлларида мартабалари баландпоя эрди».

Хожа Баҳоуддин Сарахсда эканлигида уни Ҳирот волийси (ноиб) асҳоблар мажлисига таклиф этди. Мажлисда умаро, уламо ва фузало ҳозир эрдилар. Суҳбатдан сўнг меҳмондорчилик вақтида Баҳоуддин фақат чой ичиб таомларга қўл тегизмади. Бунинг боисини сўраганларида хожа жавоб бердики, «биз оддий фуқаро ва дарвешларга бундоқ тансиқ ва ноёб таомлар емак матлуб эрмасдур. Ҳалойиқ ўйламасмуки хожаимиз

замонасозлик қилиб, бу дунёга кўнгил берғонлар ила бир табақдин таом ейдур деб?»

Маноқибларда ёзилишича, хожа Баҳоуддин шу уч йиллик сафар-саёҳатида кўпинча пиёда юрган. Кийиниши жуда оддий, емиши ҳам оддий эди, кўнгли тансиқ таомларни тиламасди. Ёз бўлса шаҳар четроғида ёки қишлоқда очиқ ҳавода тунаб қоларди. Қишда эса карвонсаройларнинг оддий фуқарога аталган хужраларида тунни ўтказарди. Зеро, Баҳоуддинга мол-мулк орттиришга, шуҳрат қозонишга интилиш бегона эди. Ҳазрат ҳаётининг мазмуни ҳақ-таъолога, ҳақиқатга хизмат қилиш эди. Нишопур шаҳридаги суҳбатларда Баҳоуддин бир муридиининг саволига бундай жавоб қилган:

— Бизнинг ҳаққа етишиш тариқимиз (йўлимиз) ўзаро суҳбат билан бўлур. Бизда хилватнишинлик бўлмас.

Баҳоуддин Нақшбанд шу тариқа оламдаги барча одамларнинг бир-бирлари билан яқинлашиб, дўст туғишиларини, бир жамоат бўлиб яшашларини, биргаликда хайрият — яхши ишларни амалга оширишларини орзу қиларди. Пайғамбар йўлидан борган ҳазрат Баҳоуддиннинг буюклиги ҳам шунда эди.

Хожа Баҳоуддин умр бўйи одамларни бир-бирига ҳурмат-иззатли, меҳр-оқибатли бўлишини, бир-бирига яхшилик қилишларини истарди. У бу дунёга ҳамма меҳмон эканлигини тушунтирган, очкўзлик, тамагирликни, текинхўрликни, маънавий тубанликларни қоралаган.

Хожа Баҳоуддин шариат қонун-қоидаларига қаттиқ ёпишиб олмаган. У хурофотни қоралаш билан бирга, янги билимларни ўрганишга интилган. Ва шу аснода инсоннинг оламдаги ўрнини, ҳақ-таъолога муҳаббати муаммоларини кўп ўйлаган. Бағдодга биринчи сафари вақтида Хожа Баҳоуддин тасаввуфнинг йирик олими, Бағдод фалсафий мактабининг асосчиси Абу Абдуллоҳ ал-Муҳосибий хотирасини ёдлаб, қабрини зиёрат қилди. Ал-Муҳосибий фикрига кўра, инсоннинг дилидаги ниятлари билан амалда қилаётган ишлари, ички ва ташқи дунёси орасидаги мутаносиблик, уйғунликнинг бузилмаслигини текшириб туриш керак. Ҳаққа етишиш йўлида суфийнинг олам сирларини тушунадиган ҳолга кириши, илми ҳол тушунчасини ҳам Муҳосибий ихтиро этган эди.

Бағдодда Хожа Баҳоуддин, шунингдек, бутун дунё суфийлари устоз деб ҳисоблайдиган Жунайд Бағдодий қабрини зиёрат қилди. Аҳмад Яссавий эслатишича,

Жунайд Бағдодий фано фи-л-лоҳ²⁸ (Аллоҳ ҳузурида фано топиш) назариясини кашф этган. «Фано» тушунчаси мусулмон мистицизми, илми ғайбнинг, суфийлик мақоматининг асосий истилоҳларидан биридир. Худога муҳаббат, ҳақиқатга чин ошиқлик, бу йўлда барча машаққатларга, хор-зорликларга сабр-матонат билан чидаш улуғ мутасаввифларгагина насиб этади. Хожа Аҳмад Яссавий айтади:

Жондин кечган чин ошиқлар дунё демас,
Нафси ўлик обу таом гамин емас.
Бу дунёда суду зиён бўлса билмас,
Дунё келиб, жилва қилса боққони йўқ.

Ишқсиз киши одам эрмас, англасангиз,
Бемуҳаббат шайтон қавми, тингласангиз.
Ишқдин ўзга сўзни агар сўзласангиз,
Илкингиздин иймон, ислом кетти бўлғай...

Устоз Жунайд Бағдодий шунинг учун ҳам «Ана-л-ҳақ» — «Мен — худоман» деб такаббурлик қилган Мансур Халложни қоралаган²⁹.

Ҳақ васлига етишиш, чин ошиқлик, ваҳдат (ягоналик) «май»идан маст бўлиб, жазавага тушишни деярли барча суфийлар эътироф этадилар. Улуғ мутасаввиф шоир Фаридулдин Аттор қуйидаги байтларида ўзининг ана шундай жозиб ҳолатини бундай ифодалайди:

Ғайб оламидин бир кун ҳаволаб учтим,
Бу дайри фано ичра келдимү тушдим.
Ҳеч кимсага эш бўлмади бу сирри ниҳоний,
Саъдсиз, самарсиз жаҳондин кечтим.

Шоҳ Машраб ваҳдат майини бундай тушунади:

Ваҳдат майини пири муғон била ичтим,
Мансур каби бошимни дорға тутта қолдим...

Ёки

Соқийи пири муғон сунди шароби антаҳур,
Мосуво айлаб бу кун мушкулни осон айлади...

Ёрсиз ҳам бодасиз Маккага бормоқ не керак,
Иброҳимдин қолғон ул эски дўконни на қилай?

Каъба атрофини айланганларида муқаддас остонани тавоф қилиб ўпишлари идрок этилади. Мастлар деганда зикри само қилувчиларнинг бор оламни унутишлари англашилади.

Дунёга машҳур шоир ва олим Умар Хайёмнинг рубоийларидаги май ҳам худди шундай диний ташбеҳ, мажоздир:

Дунёда улуғ сўз — Қуръон ўқилур,
У ҳам мудом эмас, аҳён ўқилур.

Пиёла четида бир оят борки,
Ҳар жойда, ҳамиша, ҳар он ўқилур...

Жунайд Бағдодий суфий-дарвешларнинг ваҳдат маъйидан маст бўлиши ғоясидан аввалроқ «фано», яъни, тирикликда «йўқдай» яшаш, худои таъоло жамолига етишиш йўлида бу дунё ҳавасларидан кечиш ғоясини илгари сурди. Жунайд Бағдодий фикрича, ҳаққа етишув йўлидаги биринчи босқич — шариат ҳукмларига амал қилиш (шариатда ҳар ишда ҳалоллик, поклик буюрилади, макруҳ-ҳаром ишлар манъ этилади) бунга барча мусулмонлар амал қилишлари зарур. Иккинчи босқич — тариқат, асосан суфийлар йўлидир³⁰. Сўнгги босқич — Ҳақиқат бўлиб, бу юксаликка нодир ва комил инсонларгина эришади. Ҳақиқат мақомида солиқ Аллоҳ-таъоло васлига етишган ҳисобланади.

Бағдод шаҳрида ўша вақтда 20 дан зиёд кутубхона бўлиб, Баҳоуддин уларда сақланаётган тасаввуфга доир асарларни синчиклаб ўрганди. Табиийки, Хожа Баҳоуддин бу ерда ислом оламида донғи кетган Мансур Ҳаллож ҳаёти ва таълимоти билан ҳам қизиқди. Унинг асарларини топиб ўқиди. Бошқа мутасаввифлар ҳаққа етишиш йўллари, илми ғайбни илоҳий сир деб, ҳар кимга билдирмас эдилар. Мансур Ҳаллож эса айрим нодир зотларгина эмас, балки оламдаги ҳамма мавжудот Аллоҳнинг тажаллийси — кўриниши, илоҳийлик инсонга ҳам хос деб эълон қилди.

Хуллас, Хожа Баҳоуддин мана шу узоқ сафари давомида айрим олимлар ва шайхлар суфийликнинг турли тариқатлари, турли мазҳаб вакиллари ислом динини чалкаштириб юборганликларини аниқлади. Энди исломни асл ҳолига, тозалик даврига қайтариш, уни турли-туман чалкашликлардан ва расмиятчиликлардан тозалаш зарур, деган фикрга келди ва шу шиорни ўртага ташлади. Шарқ мамлакатларидаги барча софдил мусулмонлар бу чақириққа қизгин жавоб бердилар. Шу тариқа Бухорода исломни мусаффолаштиришга, инсонийлигига қайтаришга аҳд қилган ғоят кучли нақшбандийлик сулуки — ижодий мактаби вужудга келди. Оқибатда Мовароуннаҳр, Хуросон, Эрон, Усмонли Туркия, ҳатто Олтин Ўрда давлатларидан Бухорога, Баҳоуддин ҳузурига минглаб шогирдлар, муридлар оқиб кела бошлади.

Баҳоуддин Нақшбанднинг маърифати, табиий ши-

ринсуханлиги, самимияти, оташин воизлиги, ибодатда покизалиги унинг таълимоти довруғини оламга таратди.

Нақшбандийлик таълимотидаги муҳим янгилик — таркидунёчиликдан кечиб, ҳалол меҳнатнинг ноз-неъматларидан баҳраманд бўлиб яшаш, дунёвий ҳокимият билан халқ манфаатлари йўлида ҳамкорлик қилиш, ҳукмдорларни илм-маърифатга, адл-инсофга чақириш яхши самаралар бера бошлади. Эндиликда ман-ман деган амирлар ва подшолар ҳам нақшбандийлар билан яхши муносабат ўрнатишлари зарур бўлиб қолди.

Тарих саҳнасига чиқиб, жуда кўп халқларнинг тақдирларига таъсир кўрсата бошлаган соҳибқирон Темур ва Туркия султони Йилдирим Боязид ҳам бундан мустасно эмасдилар. Аммо бу ишлар кейинроқ юз берди.

Баҳоуддин Нақшбанд биринчи ҳаж сафаридеёқ жуда кўп мусулмон олимлари эътиборини ўзига қаратди. (Баҳоуддин умри давомида уч марта Каъба зиёратига борган.)

Маълумки, Каъба зиёратини, биринчи ҳажни ислом пайғамбари расулуллоҳ Муҳаммад ассалоту алайҳи васаллам бошлаб берган (мелодий 632 йил, 3 февраль, ҳижрий 9- йил, рамазон). Уша тарихий кундан буён ўтган асрлар давомида Ер юзидаги минг-минг мусулмонлар ҳажга, Каъба зиёратига бориб, Аллоҳнинг раҳматига доҳил бўлмоқдалар.

Маккаи мукаррама зиёратига бориш — ибодати исломияда беш асосий шартдан биридир. Ҳар бир мусулмон агар имқони етса умрида бир мартаба ҳаж зиёратига бориши зарур. Соғлиғи тўғри келмаса вакил юбориши мумкин.

Зиёратчилар Маккаи мукаррамага зулҳижжа ойининг еттинчисида етиб келадилар ва эҳром кийиш маросимидан сўнг кичик ҳаж — умраъни ўтайдилар. Сўнг Каъба биносини айланиб, муқаддас Қоратошни тавоф этадилар, жамоат билан намоз ўқиб, ибодат қиладилар, муқаддас Зам-зам сувидан ичадилар³¹. Сўнг ас-Сафо ва ал-Марво тепаликлари ўртасида югуриб, саъй русумини ўтайдилар.

Эртасига (явм ат-тарвия) барча зиёратчилар сув ғамлаб олиб, Мино водийсига йўл оладилар. Зулҳижжа ойининг саккизинчисидан тўққизинчисига ўтар кечаси зиёратчиларнинг бир қисми тунаб қоладилар. Тўққизинчи куни зиёратчилар Арофат тоғи этагида вуқуф (манзил) тутиш расмини бажо этадилар. Шу ерда хутба намозини ўқийдилар. Вуқуф куни тонг отгунга қадар давом этади. Сўнг зиёратчилар Муздалифа водийсига

югуриб, ифода русумини бажарадилар. Шу ердаги жомеъ масжидида шом ва хуфтон намозини ўқийдилар. Зулҳижжа ойининг ўнинчи куни зиёратчилар Мино водийсига қайтиб, у ерда Иблис тимсолидаги устунга тош отиш маросимини бажарадилар. Чунки шу ерда Иблис пайғамбарнинг йўлини тўсган, шундан кейин «аузу бил-л-лоху мин аш-шайтонир-р-ражим» ояти нозил бўлган экан. Кейин зиёратчилар шу ердаги савдогарлар ёки бадавийлардан қўй, эчки ёки мол сотиб олиб, Иброҳим ва Исҳоқ пайғамбарлар руҳини ёдлаб, қурбонлик қиладилар. Шу куни, ривоятларга кўра Иброҳим ҳалиуллоҳ тушида Аллоҳ-таъолонинг фармонини эшитиб, ўғлини забиҳа — қурбонлик қилиш учун бўғзига пичоқ тортганида бутазор орасида фаришта Жаброил чиқиб, «Иброҳим, бу ишни қилма», деб Аллоҳ фармон берганлигини, Аллоҳ унинг содиқлигига ишонганлигини айтади. Уғли ўрнига Жаброил жаннатдан олиб келган қўчқорни қурбонлик қилади. Кейинроқ, Исҳоқ улғайгач, Иброҳим ҳалиуллоҳ ўғли билан бирга Каъба биносини қуради.

Каъба куб шаклида бўлиб, устига қора бахмал ўралган. Бахмал билан ўралган деворларини тўрт тарафига зар ипақдан Қуръони карим оятлари ёзилган. Каъбада, унинг шарқий девори ичида муқаддас Қоратош — Ҳажару-л-асвод ер устидан бир ярим метр юқорида жойлашган. Қоратош кумуш чамбар билан ўралган. Ривоятга кўра, осмондан тушган фаришта Қоратошга айланиб қолган. Қиёмат куни у яна тирилиб, ўзини тавоф этган, Аллоҳ йўлига кирган, гуноҳларига тавба қилган мусулмонларга гувоҳлик беради. Шунинг учун Байтул-ҳарам поклик уйи, осмон Каъбасининг сояси, акси ҳисобланади.

Макка мукаррамадаги мазкур Каъба Масжид аҳраамнинг ўртасида жойлашган. Бутун Ер юзи мусулмонлари Каъбани қиблагоҳ деб билганлари учун жаҳондаги ҳамма намозхонлар шу қиблага қараб ибодат қиладилар.

Ҳаж зиёратининг яна муҳим бир жиҳати шуки, қандайдир сабаблар билан қурбон-ҳайитга улгуриб келолмаган зиёратчилар Макка, Мадина, Жидда ва бошқа шаҳарларда қолиб кетадилар ва келгуси қурбон ҳайитини кутадилар. Шунин билан Хожа Баҳоуддин Машриқ ва Мағрибдаги бир қанча шаҳарларни тез-тез зиёрат қилиб, у ерларнинг кутубхоналаридаги тасаввуфга доир асарлар билан танишиб, шогирдлари Алоуддин Аттор ва Муҳаммад Порсо билан бирга зулҳижжа ойининг еттинчи

куни Маккаи мукаррамага етиб келдилар ва зиёратчилар оқимига қўшилдилар. Зиёратчилар билан бирга Арофат тоғи этагида тушиб қолганларида Хожа Баҳоуддин ҳаётидаги мўъжиза-кароматлардан бири юз берди. Хожанинг ҳаётномасида шу воқеа келтирилади: «Ҳазрат Баҳоуддин зулҳижжа ойининг тўққизинчи куни Арофат тоғи этагида табаррук тунни ўтказиб, азонда чехраси ёришиб уйқудан уйғондилар. Ва бизга айтдиларки, камина ҳазрат Иброҳим ҳалилulloҳ сиймосини кўришга мушарраф бўлибмен. Ул ҳазрат осмондин нур шуъласи ила мен, томонга тушубдур ва мени суҳбатига муяссар этибдур. Иброҳим пайғамбарнинг «Қайси юртдан келдинг?» деган саволига ҳазрати хожам Бухородин, деб жавоб берибтурлар. Алқисса, Иброҳим пайғамбар айтдиларки, ман юқори осмондан қуйи осмонга ўтиб, парвоз қилиб юрганимда барча шаҳарларга осмондин нур ёғилур, фақат бир шаҳардин осмонга нур таралиб турар эрди. Бу сирнинг боисини фаришта Жаброилдин сўрадим. Ул фаришта айдикки, осмонга нуруни сочиб турган шаҳар Бухорои шарифдир. Бул пайғомдин ҳазрат Баҳоуддин кўнгиллари шоду хуррам бўлди. Шу заҳоти сураи фотиҳани ўқиб, Иброҳим пайғамбарнинг барларини ушлашга мушарраф бўлдилар. Шундан сўнг Иброҳим пайғамбар Хожа Баҳоуддин ҳазратдин сўрдиларки, «Қуръони каримда энг аввал қайси сура нозил бўлгон, билурмисан?» деб. Хожа Баҳоуддин дарҳол Каломи шарифдин Маккада энг аввал нозил бўлгон Алақ сурасини қироат қилдилар:

«Бисмиллоҳир-р-рахмони-р-рахим.

1. *Иқров! Би-исми-роббика-л-лази холақ!*

(Яратган раббинг номи билан ўқи!)

2. *Холақол инсана мин алақ.*

(Аллоҳ инсонни алақ (лахта қон) дан яратди).

3. *Иқров ва роббука-л акрам.*

(Карамлиларнинг карамлиси бўлган раббинг (фазли) ила ўқи!)

4. *Аллази аллама бил қолами*

(Ушал раббинг қалам билан сенга илм берди)

5. *Аллама-л-инсана малам яғлам*

(У инсонга билмаган нарсасини ўргатди)

6. *Калла инна-л-инсана ла-йатғо!*

(Йўқ, ундоқ эмас! Ҳақиқатда инсон туғёнга кетади!)

7. *Ан роа хус тағна*

(Ўзини бой кўрса)

8. *Инна ила раббика-л-ружъа*
(Албатта, бошқача эмас, бари бир раббинг хузурига қайтасан!)

9. *А роайта-л-лази-йанҳа...*

(Кўрдингми қайтарувчини...)

10. *Абдан иза солла*

(Намоз ўқиётган бандани)

11. *А роайта ин кана ала-л-худа*

(Агар ўша (намоздан қайтарган) ҳидоятда тўғри йўлда бўлганида...)

12. *Ав-амафа би-т-тақво*

(Ёки намоздан қайтариш ўрнига (тақвога чақирса) яхши эмасми?)

13. *А роайта ин каззаба ва тавалла*

(Айтгилки, ўша (намоздан қайтарувчи) ёлғонга чиқарса (ҳақни) ва юз ўгирса (тўғри диндан))

14. *А лам яълам би анна-л-лоҳа яро*

(Аллоҳ-таъоло уни кўриб турганини билмайдими?)

15. *Ка-л-лаа! Ла ин лам янтаҳи ла насфаъан бин-насияҳ*

(Йўқ! У, бу туғендин қайтсин! Агар бу ҳолидан қайтмаса пешонасидаги сочидан шиддат билан тутамиз).

16. *Насиятин козибатин, хотиатин*

(Ёлғончи, хатокор пешонасидан (қаттиқ тутамиз)

17. *Фал-йадъу нодияҳ*

(Ўша туғенкор банда) қариндош-уруғ, ёру дўстларини ёрдамга чақирсин).

18. *Са надъу-з-з забания*

(Биз ҳам дўзахларга азобловчи фаришталарни чақирамиз!)

19. *Ка-л-лаа! Лаа тутевъху ва-с-жуд вақтариб!*

(Йўқ! Сен у туғенга кетганга итоат қилма! Аллоҳга сажда қил ва унга яқин бўл!)

Ушбу оят сажда оятларидандур. Ким ўқиса ёки эшитса тиловат саждасини қилади. (*Муҳаммад Содиқ. Тафсири Ҳилол. Саҳ. 141*).

Ҳазрат Иброҳим ҳалилуллоҳ мазкур сурани эшитиб, айдиларки: Аллоҳ бу сурани сизлар амал қилишларингиз учун юборди. Аммо баъзи одамлар денгизда фалокатга учраганларидагина худои-таъолодан ёрдам сўрайдилар. Ўша пайт улар эсон-омон шу фалокатдан қутулсам астойдил Аллоҳга итоат қиламан, деб онт ичадилар. Аммо улар эсон-омон соҳилга чиқиб олишгач, берган ваъдаларини, онтларини унутадилар ва яна ўзларининг бутлари, санамларига ибодат қилаверадилар.

Мана шу мўъжиза, кароматдан қаттиқ таъсирланган Хожа Баҳоуддин кейинги ҳаж маросимларини янада самимият билан бажо келтиришда давом этди. Каъбадаги Ҳажар-ул-асводни тавоф қилиб ўтаётганида эса, «Худо хоҳласа умр бўйи беғараз ва поклик билан ҳақ йўлидан борай!» деб ният қилди.

Қурбон ҳайит маросимларини ўтказиб зиёратчилар келган юртларига бир-бир қайта бошладилар. Аммо, Хожа Баҳоуддин қайтишга шошилмади. У яна бир йилча Мадинада, пайғамбар қабри яқинида манзил тутиб, Каломи шариф — Қуръонни 99 марта ҳатм қилди. Шундан сўнгина, қилган-қилмаган барча гуноҳларига тавба-тазарру, истиғфор айтиб, қувваи ҳофизасини мустаҳкамлаб, руҳ, куч-қудрат касб этиб, муқаддас маъволар билан хайрлашди.

Хожа Баҳоуддин шогирдлари билан Искандарияга бориб, у ердаги машҳур кутубхоналарни айланди. Мағриб мамлакатларини кезишди. Шундан сўнгина Бағдод, Нишопур, Марв орқали Бухорога кириш олдидан Қизилқум чўлларида тунаб қолдилар. Қадрдон юртидан кетганларидан буён учинчи марта баҳор келиши эди. Баҳоуддин шу кеча хуфтон намозини ўқигач, Бухорога яқинлашганига дили хушнуд бўлиб, тошга бошини қўйиб ухлаб қолди. Шу кеча яна ҳазрати Иброҳим Ҳалилуллоҳни туш кўрди. Пайғамбар унга оқ булут устида ўтирган ҳолда кўринди. У баланд осмондан аста-секин Баҳоуддин қошига яқинлашиб келди... Таажжубки, Иброҳим пайғамбар қўлида Каъбадаги Қоратош парчаси бор эди. Хожа Баҳоуддин кўнгли равшанлашиб, Каъбадаги каби, яна муқаддас Қоратошга лабини босиб тавоф қилди ва Қуръони мажиддан фотиҳа сурасини ўқиди. Шундан сўнг Иброҳим алайҳиссалом Хожа Баҳоуддинга «Каъба зиёратидан нима олиб қайтурсан?» деб савол берди. Хожа Баҳоуддин Каъба зиёратидан табаррук сув тўла кўза, табаррук тасбеҳ ва тут оғочидан асо (ҳасса) олиб келаётганини айтди. Иброҳим алайҳиссалом айтдики; «Қадрдон қишлоғинг Қасри Орифонга борганиндан сўнг, онанг қабри устида сенга Аллоҳ томонидан берилган валийлик далолатини олурсан! Қабр бошида Қуръон тиловат қилгач, тасбеҳинг доналарини муридларинг-шогирдларингга бўлиб бергил; улар тариқатингни ўзга ўлкаларга бориб ёйсунлар. Ҳассангни ҳовуз бўйига ерга суқиб қўйсанг, у кўклаб япроқлари сенинг ҳаж сафаридан валий бўлиб қайтганиндан далолат бергай!»

Қасри Орифонгача Хожа Баҳоуддин пайғамбар каромати таъсирида ҳаяжонга гарқ бўлиб борди. Зиёратчи дилида хушнудлик билан қадрдон қишлоғига келиб, тўғри онасининг қабри қошига борди. Қуръон тиловат қилганидан сўнг онаси қабридаги оқтош шу заҳоти Каъбадаги силлиқ Қоратошга ўхшаб қолди. Бу тош худонинг қудрати ва каромати билан Иброҳим пайғамбар осмондан олиб тушган деб ҳисобланади ва у ҳозир ҳам Хожа Баҳоуддин Нақшбанд мақбарасининг шимолий тарафига суяб қўйилган. Маҳаллий аҳоли бу тошни Санги мурод деб атайдилар. Авлиё Баҳоуддин мозорини зиёрат қилишга келганлар шу табаррук тошни тавоф қилиб, тилагини айтсалар, бажо бўлади деган эътиқод ҳозиргача ҳукм суради. Иброҳим пайғамбар амри билан ҳовуз бўйига суқилган ҳасса ўсиб, катта тут дарахтига айланган. Асрлар ўтиб, табаррук тут дарахти умри битиб қуригач, ҳозир хонақоҳ олдидаги тош пойдеворга ётқизиб қўйилган. Зиёратчилар турли дардлардан ҳалос бўлиш учун тут шохларига рангли матоҳлардан алам боғлайдилар.

Хожа Баҳоуддиннинг ўзи Маккадан қайтиб келгач, мўъжизавий кароматлардан сўнг табаррук Қоратош ёнидаги кичик ҳужрада яшай бошлади. Шогирдлари кўпайди. Устоз уларга илм-маърифатдан сабоқ беришни давом эттирди. Хожа Баҳоуддин расули акрам Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларида ифодаланган суннатга — исломнинг покиза анъаналарига амал қиларди.

Хожа Баҳоуддин қадрдон қишлоғида хонақоҳ вақфига ажратилган озроқ ерда бугдой, арпа, мош экиб, деҳқончилик билан шугулланди. Ўз муридларига ҳам шундай яшашни маслаҳат берди. Хожа Баҳоуддин ҳаётига доир маноқибда бундай ҳикоя қилинади: «Фоний дунёда имонини басаломат сақлаш учун Баҳоуддин мол-дунёдан, давлат ишларидан, турли манфатлардан узоқ турарди. Унинг уй-жойи ҳам, ортиқча ермулки ҳам йўқ эди. Мусофирлардай, ҳар кимларнинг ҳовлисида ижара ҳақини тўлаб турарди. Қишда шохшаббаларни ёқиб исинар, ёзда эски бўйра устида ўтирарди. Идиш-товоқдан фақат синиқ кўзаси, чой қайнатишга қора кумғони бор эди холос. Унинг бирорта хизматкори, қули ёки чўриси бўлмаган. Бир куни Хожа Баҳоуддинга қул хизматкор таклиф этишганида, у кўнмай «Қачон бу бандалиғ хожалиғ била (рост) келур?» деган эди.

Хожа Баҳоуддин ўзи шу аҳдларига содиқ қолгани

ҳолда бошқаларнинг камчиликларига бағри кенглик билан қарарди. Авлиё ҳаётномасида шу ҳақда бундай ҳикоят келтирилади: «Алар сафар қилурда бузургзодалардин бирига зикр таълимини бергандурлар. Ул (зот) сафардан қайтғонда аларга дебтурларким, ул (бузургзода) таълим олғон зикрға иштиғол кўрсатмайду ва тарк қилибтур (шуғулланмай қўйган). Алар (Хожа Баҳоуддин) андин сўрабтурларки, «Бизни ҳеч туш кўрдунгму?» Деди: «Ҳов, кўрдум». Дедиларки, «Сенга басдур». Мундин маълум бўлурки, ҳар кимгаки, оз робитаи азизлар била бўлса (яъни, ким азиз одамлар билан озроқ муносабатда бўлса) охир мулҳақ бўлур (азизларга қўшилур) ва ул нажот сабаби ва даражот рафъи (баландлиги) жиҳати бўлур». (*Алишер Навоий*. Насойимул-муҳаббат. Саҳ. 133.)

Айни вақтда Хожа Баҳоуддин одамлар билмасдан йўл қўядиган хатолар, оддий гуноҳлар бошқа, билиб туриб, атайин нопок йўللарга кириб қилинган гуноҳларни кечириш мумкин эмас, деб ҳисобларди. Замондошлари ёзишича, «Хожа Баҳоуддин табиатан оқкўнгил, меҳрибон одам эди, аммо у ўзига ва атрофидагиларга ёлғон гапирувчилардан ҳазар қиларди». Зеро, тарихдан маълумки, одамларга ғамхўрлик қилмаган ҳар қандай йирик шахслар халқ қалбининг тўридан ўрин олмайди, албатта. Фақат, барча одамларга яхшилик тилаган азиз-авлиёларнинг муборак номларини ва қилган ишларини халқ сира унутмайди. Хожа Баҳоуддин ҳиммати нақадар баландлигини қуйидаги табаррук сўзлардан ҳам билиш мумкин: (Хожа Баҳоуддин) дебтурларки, ҳазрати Хожаи Азизон дер эрмишларким, ер бу тоифа валийуллоҳлар кўзида (назариди) бир суфрачадур ва биз дербизки, тирноғ юзичадур. Ҳеч нима булар кўзидин ғойиб эмас...»

Кундалик матбуот саҳифалари турли-туман мўъжизалар, башоратлар, кароматлар, инсон руҳий олами имкониятлари ҳақидаги хабарлар билан тўлиб-тошган ҳозирги вақтда Урта асрларда яшаган Баҳоуддин Нақшбанд каби валийларнинг руҳий имкониятлари нақадар катта эканлигини равшан тасаввур қилиш мумкин. Уша вақтларда истеъдодли суфий дарвешларнинг кўпчилиги башоратчи, кароматгўй эканлигини эътироф этишимиз керак. Баҳоуддин Нақшбанднинг тахаллусига, куньясига келсак, баъзи муаррихлар ёзишича, оламда не воқеалар бўлса бари Нақшбанд кўнглига олтин муҳрга ўйилган ҳарфлардай нақшланиб қолур эрди. У Бухорода туриб, олис ерлардаги бошқа

шаҳарларда не воқеалар бўлаётганини билиб турарди. Хожа Баҳоддин оғир беморларни соғайтириб юборар, бир ишора билан ёнғинни ўчириб қўя олар эди. Ҳаж зиёратига борганида Баҳоддинга маккаликлар анчамунча олтин танга беришиб, ғарибу ғураболарга, бевабечораларга улашиб беринг, бизни дуо қилишсин, деган эдилар. Табиат сир-синоатларга тўла. Аммо, энг сирли хилқат — бу инсон табиатидир. Хусусан, Баҳоддин Нақшбанд каби авлиёларнинг кўнглида не сирлар борлиги ёлғиз Аллоҳ-таъолога аёндыр. Баҳоддин каби улуғ зотларнинг сирларидан бири шуки, уларнинг руҳлари орадан кўп асрлар ўтгандан кейин ҳам мадад сўраганларга ёрдамга келади. Моддий қурооларнинг кучи етмаган олис масофаларга ва даврларга руҳий тўлқинлар етиб бора олади. Инсон тоат-ибодат қилаётганида, Таврот, Забур, Қуръон, Инжил каби муқаддас китобларнинг оятларини чин дилдан тиловат қилаётганида ҳам шундай руҳий мўъжизалар юз беради. Пайғамбарлар, авлиёлар эса ана шу қудсият оламининг элчиларидурлар.

Хожа Баҳоддин замондошлари хотирлашича, ёшлик чоғларида ҳам жуда кўп кароматлар кўрсатган. «Бир йили Қарши вилоятида қурғоқчиликдан экинлар ва ўт-ўланлар қовжираб, куйиб кетган. Халқ ва мол-ҳолларга қирғин келиши хавфи яқинлашган. Ана шунда қаршиликлар Хожанинг бир муриддини Бухорои шарифга, шайх Баҳоддин ҳузурига ундан мадад сўрашга юборишади. Мурид Қасри Орифонга етиб келгач, Хожа Баҳоддин бундай дейди:

— Сени қаршиликлар қурғоқчилик ваҳждан юборибдурлар. Хўб, бир оз шошмай турғил.

Сал ўтмай Қарши устида булутлар тўпланиб, ёмғир ёға бошлади. Эртасига мурид Қаршига қайтишга рухсат олди. У қайтиб боргунича уч кун муттасил ёмғир ёғди. Шу тариқа Қарши вилояти қурғоқчиликдан қутулди.

Баъзилар, бу бир афсона дейишлари мумкин. Аммо афсона ўз йўлига, валийликда ҳам ҳикмат кўп-да. Ҳайб илми валийга одамларни фақат ҳайрон қолдириши учун эмас, балки олам сирларини англаш учун худо томонидан берилади. Маноқибларда ёзилишича, Хожа Баҳоддин умри охирлаганини сезгач, Бухорои шариф карвонсаройларидан бирига бориб, ҳолсизланиб ётади. Бисёр шогирдлари атрофида парвона эдилар. Хожа ҳар бир шогирдининг кўнглини кўтариб тасалли бериш учун муносиб сўз айтар эди. Жони узилаётган лаҳзада Хожа

Баҳоуддин жойнамоз устида фотиҳага қўл очиб, узоқ ўтириб қолади ва шу алфозда руҳи ўзга оламга йўл олади. «Алар (ҳижрий) етти юз тўқсон бирда, робиу-л-аввал ойининг учида, душанба кечаси (73 ёшда) оламдан ўтибтурлар» (*Алишер Навоий*. «Насойиму-л-муҳаббат».)

Орадан 300 йил ўтгач, Шарқ шеърятти даҳоларидан бири буюк дарвеш Шоҳ Машраб Туркистондаги бу муқаддас шаҳарни ва уни азиз қилган шайх Баҳоуддинни бундай таърифлайди:

«Шоҳ Машраб Бухоро тарафиға равона бўлдилар, неча кун манзил тай қилиб, Бухорога доҳил бўлиб, бир жойга бориб, бир остонани кўриб, болиқлардин:

— Бу нечук остонадур? — деб сўрадилар.

Болиқлари айтдилар:

— Ҳазрати Нақшбанд остоналаридур.

Анда Шоҳ Машраб шундан сўнг мана бу байтни ўқидилар:

Бухоро ин баҳоро метавон гуфт,
Баҳораш аз зимистон метавон гуфт.
Баҳоуддин набошад дар Бухоро,
Фаранги кофиристон метавон гуфт!

Яъни:

Бухорони баҳоро дейиш мумкин,
Баҳорини қиш дейиш мумкин,
Бухорода Баҳоуддин бўлмаса
Фаранглар кофиристони дейиш мумкин,

Шундай деб, Шоҳ Машраб Хожа Баҳоуддин зиёратларига кирдилар. Хуфтон намозигача шу ерда бўлдилар ва шундан сўнг бу уйдан чиқиб, Бухорои шарифга қадам қўйдилар».

Уша замонларда барча зиёратчилар бу муқаддас шаҳарга, албатта, Хожа Баҳоуддин мазори жойлашган Қасри Орифон қивилоғи орқали боришган кўринади. Тарих саҳифаларида ёзиб қолдирилишича, ҳар бир даврда бу ерда яшаган мусулмон подшоҳлар ва ҳокимлар албатта Хожа Баҳоуддин мазорини обод қилишни ўз бурчи деб ҳисоблаган. 1544-45 йилларда султон Абдулазизхон 1 томонидан Хожа Баҳоуддин даҳмаси ёнида суфийлар маскани — хонақоҳ барпо этилди. Минорали, икки айвонли масжида жомеъ эса XVIII аср ўрталарида, Абул Файзхоннинг онаси тарафидан бунёд этилган. Юз йилдан сўнг, XIX асрнинг биринчи ярмида

Ҳаким Қушбеги томонидан Нақшбанд мақбараси ҳовлисидаги иккинчи масжид қуриб битказилди.

Бухоро шаҳридан муқаддас мақбарагача қандай қилиб азим тош йўл ўтгани ҳақида тарихий манбаларда қизиқарли маълумотлар бор: «Амир Насруллоҳон Баҳодир отаси (амир Ҳайдар) нинг вафотига қадар Қарши шаҳрида қушбеги эрдилар. 1826 йилда амир Ҳайдар қазо қилди (раҳматиллоҳи алайҳ). Бухорои шариф тахтига шаҳзода Ҳусайн меросхўр бўлиб ўтирди (амир Ҳусайн ўша йили фақат 6 октябрдан 19 декабргача, яъни уч ойга яқин подшоҳ бўлди ва укаси Умархон тарафидан заҳарланиб ўлдирилди. Умархон ҳам Бухорои шарифга 1826 йил 19 декабрдан то 1827 йили 24 апрелгача подшоҳлик қилди). Шу йили амир Насрулло қўшин тўплаб, Ҳаким Қушбеги ва амир Сайид Аёз тўпчибоши мададига суяниб, акасининг қотилидан ўч олиш учун Бухорога юриш қилди. Амир Насрулло тахтни эгаллаш учун жанг бошлаш олдидан Файзиободда лашкарини қолдириб, ўзи ҳазрати Баҳоуддиннинг табаррук мақбарасига келиб, Қуръон тиловат қилиб, «Агар тахтни қўлга киритсам умрим охиригача, албатта ҳафтада бир марта Бухородан Қасри Орифонга пиёда зиёрат қилай», деб аҳд қилди.

Уч кундан сўнг — 1827 йил 24 апрелда амир Насрулло тахтга ўтирди. Шундан сўнг у аҳдига амал қилиб, ҳазрат Нақшбанд мазорига зиёратга келди. Йўл ўнқир-чўнқир, нобоплигидан зиёратчилар қийналаётганларини кўриб, пойтахтга қайтиб боргач, Бухорои шариф дарвозасидан шайх Баҳоуддин мазоригача тош йўл ётқизилсин, деб фармон берди. Фармон зудлик билан бажарилди».

Бухоронинг охириги амири Саид Олимхон ҳам анъанага кўра шайх Баҳоуддин Нақшбанд мақбараси атрофида бир қанча жамоат биноларини қурдирди. Катта карвонсарой — мусофирхона, катта ҳаммом бинолари шулар жумласидандир.

Шундай қилиб, ҳазрати Баҳоуддин мазори ҳам, Бухорои шариф шаҳрининг маҳалла-кўчалари ҳам доимо ўсиб, кенгайиб борди. Ҳозир бутун дунёдан келаётган зиёратчиларга машҳур бўлган мадраса, масжид, миноралар шу тариқа бунёдга келди.

Ҳозир, XX аср охириларида ҳам бу табаррук маъвога ўн минглаб, юз минглаб зиёратчилар ва сайёҳлар келиб, Бухорои шарифнинг ўрта асрлардаги буюк маданияти билан танишмоқдалар. Бир вақтлар муқаддас Каъбага номусулмон сайёҳлар киритилмагандай, Бухорои шариф

дарвозалари ҳам ғайридин сайёҳлар учун беркитиб қўйилган эди. Шунга қарамай Оврупонинг ақл-заковатли одамлари Бухорои шарифнинг табаррук маъволарини кўришни орзу қилар эдилар. Шу маънода, XIX асрнинг эллитинчи йилларида Бухоро ва Самарқанд сайрига келган мижоз олими Ҳерман Вамберининг сайёҳати қизиқарлидир. У Бухорога мусулмон-дарвеш қиёфасида келган эди. Оврупалик шарқшунос олим Вамбери Мовароуннаҳрнинг муқаддас жойларини зиёрат қилишга келганида шоҳ дарвеш Машрат келганига 150 йил, шайх Баҳоддин бу дунёдан ўтганига 450 йил тўлган эди. Вамберининг ўша даврдаги Бухоро ҳақидаги таассуротлари шу жиҳатдан ҳам қизиқиш уйғотади. Вамбери «Бухоро ёҳуд Мовароуннаҳр тарихи» асарида ёзади:

«Бухоро чиндан ҳам Ўрта Осиёнинг пойтахт шаҳридир. Бу ерда маданиятнинг юксак намуналарини кўриш мумкин. Бухоро Париж ва Лондонни эслатади. Сайёҳатим охирида мен Бухоро ва Самарқанд расталаридан Шарқ тарихи ва тилшуносликка оид қимматли қўлёзмаларни қўлга киритдим.

Мен ҳамма жойда ўзимни Истамбулдан шайх Баҳоддин мазорини зиёрат қилишга келган мусофирман, деб таништирар эдим. Баҳоддин қишлоғи Бухородан 2 соатлик масофада жойлашган, қишлоқ аввал айтганимдай, Баҳоддин Нақшбанд мазори билан дунёга машҳур. Бу ерда Шарқ исломининг ўзига хос хусусиятларини гапириш ўрни эмас. Аммо шуни айтиш жоизки, Туркистон халқининг азиз-авлиёси Баҳоддин пайғамбар Муҳаммаддан кейинги улуғ зотлардан ҳисобланади. Бухоролик «Е, Баҳоддин балогардон!» деб ҳайқирганида ҳар қандай фалокатдан нажот топишига ишонади. Бу ерга ҳатто олис Хитой — Чин-Мочиндан ҳам зиёратчилар келадилар. Авлиёнинг қабри боғчанинг ўртасида. Боғчанинг бир тарафига масжид солинган. Масжидга фақат ҳовлидан ўтиб бўлади. Ҳовлида эса тиланчи, гадоёллар сизга эргашади. Уларнинг хиралигини Рим ёҳуд Неапол гадоёлларининг хиралигига таққослаш мумкин. Қабрнинг олди тарафида «Санги мурод» бўлиб, ҳудудий одамлар бош қўяверганидан сийқалашиб кетган. Қабрнинг устига қўчқор шохлари қўйилиб, уларга алам боғланган. Ўтган асрларда қабр устига гумбазлар қуришга кўп марта уринишган. Ҳар сафар гумбаз биноси йиқилиб тушаверган. Мақбарани кўрган шайхлар шундай дейишади. Уларнинг айтишича, тариқат пири Баҳоддин 7 рақамини табаррук деб, яхши кўрар экан. Ўзи ҳам

еттинчи ойда таваллуд топган, етти ёшида Қуръони Каримни ёд олган, етмиш ёшида бу оламдан кўчган».

Унинг табаррук мазорига йўл етмиш йилча тақиблаб қўйилган. Инқилобдан сал аввал ҳам Нақшбанд тариқатининг ҳаётбахш таъсири Мовароуннаҳр, Каспий денгизидан Шарқий Туркистон — Қошғаргача, шунингдек, Эроннинг бир қисми, Афғонистон ва Ҳиндистонгача тарқалган эди. Туркияда Нақшбандлик тариқатининг уч шохобчаси — Истамбул, Ҳалаб ва Дамашқ тармоқлари бор эди. Маккаи мукаррамада ҳам нақшбандийларнинг икки жамоаси мавжуд.

Эндиликда Когон туманидаги Бухоро жамоа хўжалиги ҳудудида жойлашган Қасри Орифон қишлоғидаги Баҳоуддин Нақшбанднинг муқаддас мақбараси 1989 йил 5 май кунидан янги даврни бошдан кечирмоқда. Худди шу кун табаррук қадамжо 600 йил аввалгидай дунёнинг ҳамма бурчақларидан келадиган зиёратчиларга очиқ, деб эълон қилинди. Қадимий тарих ва дин булоқларига ташнаком минг-минг зиёратчиларга йўл очилди. Чинакам маънавий камолотга тарих ва динсиз, диёнатсиз эришиб бўладими, ахир.

Ишончимиз, имонимиз комилки, бундан буён ҳам шайх Баҳоуддин Нақшбанднинг муборак руҳи яна тез кунларда Бухорои шарифнинг аввалги улуғвор шон-шухратини тиклашга мадад бергуси. Хожа Баҳоуддин мақбараси олдидаги Масжиди Жомеънинг мутаваллийси эслатганидек, пайғамбар Расули акрам Муҳаммад алайҳиссалом ҳадиси шарифлари барҳақдир: агар бир яхшилик уруғини эксангиз, етти бошоқ бўлиб униб чиқади, бу етти бошоқдан яхшилик, эзгулик ҳосиллари униб чиқажак.

МУТАРЖИМ ВА МУҲАРРИР ИЗОҲЛАРИ

1. **Қасри Орифон** — билимдонлар қишлоғи демак. Бу қишлоқ ҳазрати Баҳоуддин Нақшбанд туғилганига қадар Ҳиндувон деб аталишининг сабаби, афтидан, Ҳинд савдогарларининг қўналғаси бўлган. Қасри Орифон ҳозирда ҳам Бухоро вилоятида мавжуд ва азиз қадамжо ҳисобланади.

2. **Каъбатуллоҳ** — мусулмонларнинг қибласи. Ҳаж ибодати ҳам шу ерда ўтказилади. Ривоятларга кўра, худои-таълонинг фармони ила ҳазрати Иброҳим Ҳалилуллоҳ томонидан бунёд этилган. Бино қурилишида унинг Биби Ҳожардан туғилган ўғли, арабларнинг бобокалоний ҳазрати исмоил ҳам қатнашган. Кейинчалик, милодий 620 йилларда (ҳижратдан аввал) ва яна анча йиллар Каъбатуллоҳдаги бутлар — санамларни йўқотиш хусусида мусулмонлар ва мушриклар (Аллоҳга ширк келтирувчилар), кофирлар орасида жуда кўп ихтилофлар юз берган, жанглар бўлган.

3. **Имом Исмоил** — Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ибн Иброҳим ал-Муғира ал-Бухорий (809 йил-871) ислом оламида Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳис-салом ҳадисларини тўплаган энг машҳур муҳаддислардан бўлиб, унинг ёзган асарлари, Қуръони каримга битган шарҳлари дин тарихида буюк аҳамият касб этади. Худди Баҳоуддин Нақшбанд сингари ул зотнинг ҳам ислом оламидаги обрў-эътибори бениҳоядир. Расмий хабарларга қараганда, Саудия Арабистонида яшаётган 700 минг туркистонликдан ҳукумат «бухорийлар» деб, ҳурмат қилиб солиқ олмас экан. Арабистон ҳукумати «бухорийлар» деганида Бухоро шаҳрини эмас, айнан Имом Бухорийга бўлган нисбатни тушунар эканлар.

4. **Хулафо** — халифанинг кўплиги, давомчиларидан, дейилмоқчи.

5. **Мақом** — мартаба, даража.

6. **Зоҳири каромат** — каромат юз бериши.

7. **Хожа Али Рометаний** — Абдуллоҳиқ Ғиждувоний издошларидан.

8. Мутаваллид бўлибтур — туғилибдур.

9. Нузул қилибтурларким — яъни, қишлоққа қўнибдурлар, дейилмоқчи.

10. Валодатидин — туғилганидан.

11. Жадд — бобо.

12. Асхоб — суҳбатдошлар.

13. Рўзғор муқтадоси — бу ерда: шайхлар йўлбошчиси.

14. Сафо мавжуд — яхши ишлардан завқ, лаззат олишни тиламоқ.

15. Алишер Навоий. Арбаъийн — «Мерос» ва «Нур». Тошкент — 1991 й.

Маълумки, Абдураҳмон Жомий «Чил ҳадис» (Қирқ ҳадис) деб аталган форсий таълифларини Алишер Навоий «пирнинг дуоси бирлан» туркийлаштирган. Буни таржима дейиш ноўрин, инчунун, Навоийвор маҳорат форсий таълифларни ижодий ўзлаштирган. Ҳадиснинг асл матни бундай: Мин хусни ислами-л-маръи тарку-ҳума:ла:йаниҳи». Маъноси: Бемаъни (савоб келтирмайдиган) сўзларни тарк этиш кишининг исломига (бу ерда — эътиқодга) хусндир.

16. «Нафй ва исбот тарики бирла зикрга машғул қилдилар» — нафй радътмоқ. Бу ўринда суфийликнинг асосий принципи устида сўз бормоқда, яъни суфийлик тариқатида ҳар қандай ноҳақлик, ноинсонийлик, худо буйруғидан ташқари ҳар қандай амаллар, ношаръий ишлар инкор этилади, ҳамма жойда ва ҳар қандай шароитда Ҳақ ва Ҳақиқат исбот этилади. Бу ерда радътиш ва исбот қилиш йўли билан тушунтириб ўқиш ва ўрганиш ишига жалб қилдилар, дейилган.

17. Афлотун (Платон), Арасту (Аристотель) — антик давр файласуфларининг кўпгина метафизик қарашлари суфийлар дунёқарашига яқин келар эди.

18. Шоҳизинда (тирик шоҳ) — Самарқанддаги машҳур мадраса ва мақбаралар мажмуаси. Шоҳизинда — шу ерда дафн этилган Қусам ибн Аббос исмли саҳобийнинг форсча лақаби бўлиб, маъноси тирик шоҳ демакдир. Бу ер бениҳоя муқаддас ҳисобланган ва дарвешлар кўпинча шу зиналар остида тунаганлар.

19. Ҳазрати Ҳизр — ислом ривоятларида мангу барҳаётлик тимсоли. У азиз-авлиёлар ғоят қийналиб қолганида ёрдамга келади. Рабғузий қиссаларида, маноқибларда Ҳизр сиймоси кўп учрайди. Ҳизрнинг сиймосини аниқлашда, исломдаги ўрнини белгилашда ҳамон баҳслар мавжуд.

20. Аҳмад Яссавий — Шарқ адабиётида «Султон ул-орифийн» деб аталади, яъни у олимлар, фозиллар султониدير. Бинобарин, Яссавий ислом ва бошқа динлар тарихини ҳам мукаммаф билган, Қуръони каримнинг 30 порасини ботиний ва зоҳирий жиҳатларигача холисанлиллоҳ изоҳлай олган. Аммо, «Султон ул-орифийн» бўлмоқ учун шунинг ўзигина етгулик эмас. Аҳмад Яссавий ислом динидаги буюк таълимот — суфийликнинг ривожига катта ҳисса қўшган улкан уламолардан эди. Аҳмад-Яссавийнинг «дунё молидан ҳазар қилмоқ» таълимотини асло таркидунёчилик деб тушуниш мумкин эмас. Бинобарин, бу таълимда ҳалол меҳнат билан топилган бир бурда қаттиқ нон афзаллиғи таъкидланади, нафс ва таъмағирлик қораланади. Аҳмад Яссавий нафс ва таъмағирлик ҳақида гапирар экан, Расулуллоҳнинг «Бойлик молнинг кўплиғи билан эмас, балки (чин) бойлик нафснинг «бойлиғидир» (Имом Исмоил ал-Бухорий. Ал-адаб ал-муфрад, «Ўзбекистон», — «Нур», Тошкент, 1990, 92-бет), деган ҳадисларига амал қилади.

21. Худо кўнгилда-ю қўл ишда бўлсин. — Аслида Муҳаммад Мустафо ислом динига асос солар эканлар, ўз ҳадиси шарифларида тоат-ибодат билан ҳалол меҳнатни ҳамиша эш кўрганлар. Ҳатто Расулуллоҳ қиёмат куни арафасида ҳам меҳнат қилишни тарғиб этадилар: «Бирортангиз экиш учун кўлингизда бир кўчатни ушлаб турган вақтингизда қиёмат-қойим бўлиб қолса-ю қойим бўлишидан илгарироқ экиб олишга кўзингиз етса, албатта экиб қўйинг». Эки бу ҳадисни лўндароқ қилиб ифодалайдиган бошқа ҳадис ҳам бор: «Сен бир кўчатни экаётган вақтингда, дажжол чиқиб қолибди, деб эшитсанг ҳам уни тузатиб экишга ҳаракат қил, чунки ундан кейин ҳам одамлар яшайди» («Ал-адаб ал-Муфрад», 140-бет).

22. Маноқиб — нақл, ривоят, қисса, таржимаи ҳол. Бу ерда табаррук манбалар маъносида.

23. Аслида бу фикрни Ҳожа Баҳоуддиннинг бобоси эмас, бувиси айтган. Алишер Навоий «Насойимуд-муҳаббат»да ёзади: «Уйғонгандан сўнгра ул дарвешнинг (Халил отанинг) сурати хотирада эрди ва бизга жадда эрди солиха, онамиз онаси, ул воқеани аларга айттук. Дедилар: «Эй фарзанд, сенга турк машойихидан насиба бўлғусидур». Ва бир кун Бухоро бозорида ул дарвешга йўлиқтум ва танидум. Отин сўрдим: Халил эрди. Ул замон анинг бирла мулоқот (ўтириш) ва муколамат (суҳбатлашиш) муяссар бўлмади. Чун манзилга бордим

ва оқшом бўлди. Ул дарвеш қошидин биров келиб мени тилади. Куз айёми эрди. Бир пора мева олдим ва ул дарвеш хизматиға бордим. Айттики, унча сенинг хотирингдур, бизга аёндур. Баён қилмоқ шарт эмас». Менинг ҳолим ўзга бўлди, кўнтил майли анинг суҳбатига кўп бўлди ва анинг суҳбатида шигарф (ҳайратомуз) аҳвол ва ғариб ва ажиб нималар мушоҳада бўлур эрди. Ва мударрадин сўнгра Мовароуннаҳр мулкининг салтанати анга мусаллам бўлди ва манга анинг хизмат ва мулозаматин қилмоқ зарур эрди ва мулозимат айёмида ҳам азим ишлар зоҳир бўлур эрди ва манга шафқат зоҳир қилур эрди».

24. Суфийликда асосан, уч босқич зикр этилади. Тасаввуф тариқатини тадқиқ этувчи манбаларда негадир маърифат босқичи унутилади. Тариқат сулукига амал қилувчи барча суфий ҳам Маърифатга эришавермайди. Маърифат мақомига етишмоқ учун диний ва руҳий билимларни чуқур билмоқ ва уларга амал қилмоқ талаб этилади.

25. Муаллифнинг бу маълумоти — Мансур Халложнинг чопиб ўлдирилиши Туркия манбаъига асосланган. Бунга шубҳа билдирмоққа қўлимизда тарихий ҳужжат йўқ. Аммо халқнинг қатор дostonларида, жумладан, «Ширин билан Шакар», «Рустамхон» да «Мансур дори» деган ибора сурат (образ) даражасига кўтарилган.

26. Ҳол илми. — Қадимда аниқ фанлар ёки илми ҳол (астрономия, физика, математика — риёзиёт, геометрия — ҳандаса, алжабр, кимё, жуғрофия в б.) га нисбатан фалсафа ва руҳий оламни тадқиқ этувчи илмий ҳол юқори баҳоланар эди. Подшоҳлар ва султонлар мана шу илми ҳол вакиллари, шоир, мутасаввиф авлиёларни ўзларига устоз деб, уларнинг маслаҳатларига амал қилар эдилар.

27. Ал-фикр ва ал-зикр. — Бу сўзлар маъносидан ҳам кўринадики, олий тушунчалар ҳақида фалсафий фикр-мушоҳада қилиш ва Аллоҳ каломини — Қуръонини карим оятларини, шу билан боғлиқ азиз-авлиёларнинг қилмишларини ёд этиш ҳақида гап боради.

28. «Фано-филлоҳ». — Аллоҳ даргоҳига сингиб, Ҳақ-таъоло васлига етиб, йўқ бўлиш. Ер юзидаги барча гуноҳлардан покланиш, тирик туриб, йўқдай, ҳеч нарса тилмай, таъма қилмай, фақат Аллоҳ даргоҳига кетишни тилаб яшаш маъноларини англатади. Хожа Аҳмад Яссавий айниқса бу таълимотга қаттиқ амал қилган.

29. Машҳур суфий Мансур Халложнинг «Ана-л-ҳақ»

деган иборатини турлича талқин қиладилар ва тушунадилар. Халлож замондошлари ҳам уни нотўғри тушуниб кофирга чиқарганлар. Аслида — Ана-л-ҳақ», «Мен-худоман» (Аллоҳман) дегани эмас. «Ҳақиқат менинг ўзимдадир, виждоним буюргани ҳақиқатдир» дегани. Ахир худо кўнгилга солса эътиқод пайдо бўлади. Бу ўринда Мансур Халлож шу маънони ифодаламоқчи бўлиши керак.

30. Тариқат — йўл маъносиди. Тасаввуфга кўра, покланишнинг турли босқичларидан ўтиб, ҳақиқатга етишиш йўллари турличадир. Ислом тарихида кубравия, нақшбандия, суҳравардия, яссавия, қодирия каби тариқатлар бор.

31. Ривоятларга кўра, Иброҳим Ҳалиуллоҳ қариган хотини Биби Соранинг талаби билан ёш хотини Ҳожарни ва чақалоғи Исмоилни Маққадаги сувсиз чўлга ташлаб кетади. Ҳақ-таъоло каромати билан, чақалоқ Исмоил «Ло илоҳа илаллоҳ!» деб, ер тепинганида Замзам булоғи отилиб чиқади. Шундан сўнг бутун атроф яшнаб, боғ-роғларга айланади. Бадавийларнинг турли қабилаларига мансуб қавмлари Ҳожар ва исмоил алай-ҳиссалом рухсати билан бу ерга кўчиб келадилар. Сўнг ҳазрати Иброҳим оиласини кўришга келиб, ўғли билан бирга Каъбатуллоҳ биносини қурадилар.

*Маҳкам Маҳмуд,
Асрор Самад.*

Адабий — бадиъи наъри

НАСАФИЙ

(Березиков Евгений Ефимович)

Ўзбек тилида

Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд

Мусаввир — Микойил ибн Исмоил

Тех. муҳаррир — А. Абдусамедов

Мусаҳҳиҳа — М. Набиева

ИБ № 6327

Теринга берилди 18.03.93. Босишга рухсат этилди 18.04.93. «Баниковская» гарнитурда терилди ва офсет усулида босилди. Қоғоз ўлчами 84×108/32. Шартли босма табоқ 2,5. Нашр табоғи 3. Адади 50 000 нусха. Буюртма № 7531.

Ўзбекистон Республикаси Матбуот давлат қўмитаси «Ташполиграфкомбинат» босмахонасида босилди. Тошкент — 11, Навоий йўлида.

www.ziyouz.com kutubxonasi